

De niet-talige stem in een levendige democratie

Leren over de ontvankelijkheid van democratische processen voor de stemmen van mensen met een beperking in de gemeente Tilburg

Eindrapportage collaboratief onderzoek
Michael Kolen, Gustaaf Bos
Januari 2025 - januari 2026

Voorwoord

Aan de vooravond van de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 komt Patrick Loonen, één van de bewoners van Landpark Assisië in Biezenmortel, bij mij op de koffie. Als geestelijk verzorger van zorgorganisatie Prisma - eigenaar van deze bijzondere buitenplaats - heb ik vaker gesprekken met bewoners over 'dingen' die hen bezighouden, maar dit keer verrast Patrick mij met zijn vraag. Hij weet niet op welke politieke partij hij moet gaan stemmen.

Samen komen we op het idee om alle politieke partijen uit te nodigen en de vraag voor te leggen wat ze kunnen betekenen voor hun burgers op het Landpark. Het idee erachter is dat de bewoners dan beter een keuze kunnen maken op wie ze enkele dagen later hun stem uit zullen brengen. Meer dan het in begrijpelijke taal overbrengen van politieke statements door lokale politici, blijkt de bijeenkomst - tot ieders verrassing - vooral ruimte te bieden aan de bewoners om te vertellen wat hen bezighoudt. Prisma sloopt in die tijd een groot aantal oude gebouwen op het Landpark om ruimte te maken voor nieuwbouw. De komst van lokale politici die oprecht geïnteresseerd zijn in de vraag naar het leven op deze plek, blijkt vooral de tongen bij bewoners hierover los te maken.

Vanuit het enthousiasme en de verhalen die tijdens deze bijeenkomst worden opgehaald, kan ik als geestelijk verzorger vrij gemakkelijk de vraag aan de orde stellen: "Hoe betrekken wij eigenlijk 'de stem van' bewoners bij veranderingen op het terrein?" Samen met de bewonersraad, onder voorzitterschap van Jim Nijstad, krijgen we vanuit Prisma de ruimte om deze vraag te verkennen. Wanneer ambtenaren van de gemeente Tilburg, de provincie Noord-Brabant en het Ministerie van Binnenlandse Zaken in 2019 kennis komen maken met het Landpark en haar bewoners, dient de mogelijkheid zich aan die zoektocht te faciliteren door wetenschappelijk onderzoek.

Dat onderzoek, in 2021 uitgevoerd door Laura Mudde en Gustaaf Bos van de Universiteit voor Humanistiek, levert mooie inzichten op over de vraag wat de politieke stem van mensen met een beperking kenmerkt. In de evaluatie met de betrokken ambtenaren komt echter naar voren dat zij het lastig vinden om de inzichten te vertalen naar hun eigen beroepspraktijk. Ook zelf moet ik erkennen dat het mij niet goed lukt die vertaalslag binnen Prisma te maken.

Als in de gemeente Tilburg in 2025 het programma 'levendige democratie' wordt gestart, krijgen de bewonersraad van het Landpark en ik de kans om actief mee te onderzoeken waarom bestaande democratische processen hier zo lastig ontvankelijk voor zijn. Door het delen van ervaringen en kennis én doordat enkele leden van het leernetwerk hun dagelijkse praktijken openstellen voor kritische reflectie, krijgen we hier samen meer zicht op. Naast een eerste analyse waar op dat gebied de schoen wringt in lokale democratische processen, maakt het zichtbaar dat in het alledaagse doen en laten van de verschillende routines en praktijken binnen de lokale democratie, zich telkens weer mogelijkheden aandienen om die ontvankelijkheid te vergroten.

Michael Kolen

Geestelijk verzorger en onderzoeker

Inhoudsopgaven

1.	Inleiding	p. 6/7
	1.1 Opdracht	
	1.2 Leeswijzer	
2.	Achtergrond	p. 8/9
	2.1 De stem van mensen met een beperking binnen de (lokale) democratie	
	2.2. Nadenken over de vitaliteit van de (lokale) democratie	
3.	Onderzoeksopzet	p. 10/11
	3.1 Doelstelling	
	3.2 Onderzoeksvraag	
	3.3 Onderzoeksaanpak	
	3.4 Deelnemers	
4.	Theoretische lenzen	p. 12/15
	4.1 Caring Democratie (Joan Tronto)	
	4.2 Democratie op wankel bodem (Donald Loose)	
	4.3 Lokale democratie als levensvorm (Rahel Jaeggi)	
5.	Interviews	p. 16/20
	5.1 Inzichten uit de interviews	
	5.2 Drie samenvattende metaforen	
6.	Participerende observaties	p. 21/29
	6.1 Inzichten uit de praktijk van een ambtenaar	
	6.2 Inzichten uit de praktijk van een raadslid	
	6.3 Inzichten uit de praktijk van een wethouder	
	6.4 Verdere verdieping van de drie metaforen	
7.	Leernetwerk bijeenkomsten	p. 30/34
	7.1 Inzichten uit de eerste bijeenkomst	
	7.2 Inzichten uit de tweede bijeenkomst	
	7.3 Inzichten uit de derde bijeenkomst	
	7.4 Verdere verdieping van de drie metaforen	
8.	Conclusies en aanbevelingen	p. 35/38
	8.1 Conclusies	
	8.2 Aanbevelingen	
	Epiloog	p. 39/40
	Brovermelding	p. 41/42
	Bijlagen	p. 43

Jim Nijstad geeft op 7 oktober 2024 namens de bewonersraad de pitch in het Paleis-Raadhuis

01. Inleiding

In deze eindrapportage delen wij de belangrijkste inzichten en aanbevelingen uit één jaar collaboratief onderzoek naar 'de niet-talige stem' in democratische besluitvormingsprocessen binnen de gemeente Tilburg (jan-dec 2025). Vanuit deze opgedane inzichten geven we een drietal aanbevelingen om de ontvankelijkheid van deze processen, voor de stem van mensen met een beperking, te vergroten. Deze aanbevelingen zijn op de eerste plaats bedoeld voor gemeenteraadsleden, ambtenaren en bestuurders van de gemeente Tilburg, maar kunnen ook relevant zijn voor andere gemeenten in ons land.

1.1. Opdracht

Dit onderzoek is een vervolg op eerder onderzoek naar democratisch samenleven op Landpark Assisië in Biezenmortel, onderdeel van de gemeente Tilburg (Mudde & Bos, 2022, Mudde e.a., 2024). Landpark Assisië is een 'bijzondere buitenplaats' waar zorgorganisatie Prisma ondersteuning biedt aan zo'n 250 mensen met een beperking die daar wonen en werken. Prisma stelde zich destijds de vraag hoe zij de bewoners van dit terrein konden betrekken bij het vormgeven van hun veranderende leefomgeving. Dit onderzoek leverde drie inzichten op:

- Relationele stem - Een stem hebben is niet enkel een individuele, verbale uiting, maar kan zich ook laten horen in relaties en interacties tussen mensen en dingen (Van Goidsenhoven, 2021).
- Getuige deskundigen - Begeleiders, verwanten en vrijwilligers, brengen vaak veel tijd door met mensen met een beperking. Zij worden vanwege de kennis die zij daarin opdoen gezien als 'getuige deskundigen' (Kolen & Vosman, 2016).
- Belichaamde kennis - Voor mensen met een beperking zijn met name 'belichaamde vormen van kennis' (Johnson, 2015) - kennis die verbonden is met een fysieke plek en met handelingen in het hier en nu - van betekenis.

Het voorliggende onderzoek kwam tot stand door de wens van de bewonersraad van Landpark Assisië om bovenstaande inzichten binnen de lokale politiek voor het voetlicht te brengen. De bewonersraad stuurde daarvoor een videobrief aan de gemeenteraad.

Toen het gemeentebestuur van Tilburg het initiatief nam tot het project 'Levendige democratie', hield de bewonersraad - met succes - een pitch in het paleis-raadhuis en werd het mogelijk om in opdracht van de gemeente een vervolgonderzoek te realiseren. In dit vervolgonderzoek hebben we ervoor gekozen de focus niet te leggen op mensen met een beperking, maar juist op de democratische procedures zelf. Het onderzoek werd geheel gefinancierd door de gemeente Tilburg.

1.2. Leeswijzer

Met het begrip 'niet-talige stem' bedoelen we in dit onderzoek specifiek de veelal ongehoorde politieke stem van mensen met een verstandelijke beperking. Het begrip benadrukt dat het recht op politieke invloed niet afhankelijk mag zijn van iemands verbale en cognitieve vermogens. Daarbij gaat het in dit onderzoek niet letterlijk over het al dan niet talig zijn van mensen met een beperking, maar staat de vraag centraal waarom de stemmen van mensen met een verstandelijke beperking nauwelijks gezien en gehoord worden binnen democratische besluitvormingsprocessen.

Het begrip 'levendige democratie' verwijst naar het gelijknamige programma waarmee Tilburg haar burgers meer wil betrekken bij de lokale politiek. Dit onderzoek maakt deel uit van dat programma.

Deze eindrapportage start in hoofdstuk 2 met een korte beschrijving van wat er bekend is over 'de stem' van mensen met een verstandelijke beperking binnen lokale democratische besluitvorming, wat we nog niet weten en wat dit onderzoek daaraan bijdraagt. In hoofdstuk 3 beschrijven we de onderzoeksvragen, de onderzoeksaanpak en de deelnemers aan het leernetwerk. In hoofdstuk 4 werken we de theoretische lenzen die we in dit onderzoek hebben gebruikt in detail wat meer uit. In de hoofdstukken 5, 6 en 7 volgen de belangrijkste resultaten van: a.) de gehouden interviews met deelnemers aan het leernetwerk, b.) de participerende observaties met een raadslid, ambtenaar en wethouder en c.) de drie leer- netwerkbijeenkomsten die gedurende het jaar 2025 zijn gehouden. De rapportage sluit in hoofdstuk 8 af met conclusies en aanbevelingen. Voor de lezer is het tot slot van belang te weten dat waar in de tekst we of wij wordt gebruikt, de eerste auteur aan het woord is.

Meer voor elkaar

Akkoord gemeente Tilburg 2022 2026

02. Achtergrond

De aandacht voor 'de niet-talige stem' binnen democratische besluitvormingsprocessen in de gemeente Tilburg hangt op de eerste plaats samen met twee belangrijke uitgangspunten in het bestuursakkoord 'Meer voor elkaar' (2022 - 2026) van de gemeente Tilburg. Daarin streeft de gemeente naar 'een stad waarin iedereen meedoet' (pagina 2) en wil het, naar aanleiding van de teleurstellende verkiezingsopkomst in 2022, de betrokkenheid van burgers bij de lokale politiek vergroten (pagina 7). Beide punten hangen samen met landelijke ontwikkelingen in het streven naar een 'inclusieve samenleving' en een 'vitale democratie' zoals bijvoorbeeld blijkt uit het kennisplatform 'Lokale Democratie' dat in 2024 door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VGN) en het Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK) in het leven is geroepen.

2.1. De stem van mensen met een beperking binnen de (lokale) democratie

Ongeveer 10 tot 15 procent van de Nederlandse bevolking heeft in meer of mindere mate een beperking. Zij nemen naar verhouding erg weinig deel aan politieke activiteiten. In 2019 deed het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties onderzoek naar de vraag waarom mensen met een beperking ondervertegenwoordigd zijn in politieke en bestuurlijke bestuurlijke functies (BZK, 2019). Slechts 0,5 procent van de politieke ambtsdragers in Nederland heeft een beperking. Fysieke en technische ontoegankelijkheid, beeldvorming, het ontbreken van praktische ondersteuning en financiën en de politieke cultuur blijken in dit onderzoek belangrijke belemmeringen om deel te kunnen nemen.

Dit onderzoek gaat specifiek over de stem van mensen met een verstandelijke beperking. De verschillen binnen deze groep zijn groot, van mensen met een ernstig meervoudige beperking die nauwelijks in staat zijn om op een talige wijze te communiceren, tot mensen met een licht verstandelijke beperking die over het algemeen zich redelijk goed in woorden uit kunnen drukken.

Onderzoek naar de toegankelijkheid van democratische inspraakprocessen voor specifiek mensen met een verstandelijke beperking richt zich voornamelijk op het naleven van 'het VN-verdrag Handicap' en op de versterking van de positie van mensen met een verstandelijke beperking in lokale politiek en beleid. Daarbij staat het op een enigszins aangepaste wijze 'mee kunnen doen' binnen bestaande procedures van de (lokale) politiek centraal. Zo wordt in onderzoek naar meer zeggenschap voor mensen met een licht verstandelijke beperking (Nourozi, 2021) de nadruk gelegd op het belang van ervaringsdeskundigheid en het wegnemen van belemmeringen in de communicatie en de inrichting van participatieprocessen op lokaal niveau. Hoewel niet direct gericht op besluitvorming binnen lokale politiek, is er ook naar inspraak van mensen met een ernstige meervoudige beperking onderzoek gedaan (Hauwert, 2018, Van Tuyll, 2025). Ook hier ligt de nadruk op het ontwikkelen van methoden, instrumenten en kennis om de invloed en de (indirecte) zeggenschap van mensen met een beperking binnen het mee vormgeven van hun eigen directe leefomgeving zo optimaal mogelijk te faciliteren.

De bewonersraad van Landpark Assisië sprak in de aanloop naar het onderzoek over 'de niet-talige stem'. Daarmee doelden ze niet letterlijk op het al dan niet talig zijn van mensen met een beperking, maar vroegen ze aandacht voor de vraag waarom de stemmen van mensen met een verstandelijke beperking nauwelijks gezien en gehoord worden binnen democratische besluitvormingsprocessen. Mensen met een verstandelijke beperking geven het samenleven immers ook dagelijks mee vorm, maar de manier waarop de lokale representatieve democratie is georganiseerd lijkt daar nauwelijks oog voor te hebben.

2.2. Nadenken over de vitaliteit van de (lokale) democratie

Het begrip 'levendige democratie' verwijst in dit onderzoek naar het gelijknamige programma dat de gemeente Tilburg initieerde vanwege haar ambitie om de Tilburger meer te betrekken bij de lokale politiek. Die ambitie komt voort uit het eerder genoemde bestuursakkoord 'Meer voor elkaar' waarin het college van B&W van Tilburg haar zorgen uit over de vitaliteit van de lokale democratie. In onderzoek komt al langer naar voren dat de lokale democratie in Nederland onder druk staat (Bogaard & Van der Steen, 2020, Heringa e.a., 2022). Burgers blijken zich - ook op lokaal niveau - te vervreemden van de politiek. In deze onderzoeken wordt de lage opkomst geduid als een uiting van 'die kloof tussen burger en bestuur' (Heringa e.a., 2022) en wordt de versnippering van het politieke landschap gezien als een uitdaging voor bestuurlijke stabiliteit. Daarnaast blijkt dat decentralisatie - waarbij taken van de nationale overheid naar lokaal bestuur zijn overgedragen, niet alleen tot financiële druk leidt, maar ook de aandacht voor lokale vraagstukken vermindert (Bogaard & Van der Steen, 2020). Tegen de achtergrond van de genoemde zorgen rondom de vitaliteit van de lokale democratie, willen we met ons onderzoek meer kennis ontwikkelen over specifiek de vraag of en zo ja hoe de stemmen van mensen met een beperking gehoord en gezien worden binnen de lokale democratische besluitvormingsprocessen.

03. Onderzoeksopzet

3.1. Doelstelling

Het doel van dit onderzoek was tweeledig. Op de eerste plaats richtte het zich op inzicht verwerven in hoe 'de niet-talige stem' gezien en erkend kan worden in lokale democratische besluitvormingsprocessen. Op de tweede plaats was het gericht op het letterlijk en figuurlijk 'kennis maken' (Bos, 2016) tussen mensen met een beperking, hun begeleiders, verwanten en ambtenaren, raadsleden en bestuurders van de gemeente Tilburg.

3.2 Onderzoeksvraag

Uitgangspunt van dit onderzoek was de centrale onderzoeksvraag:

Hoe kan de aandacht voor 'de niet-talige stem' in 'een levendige democratie' worden versterkt?

We richtten ons daarbij op het gezamenlijk leren tussen mensen met een verstandelijke beperking en andere actoren binnen de lokale democratie, zoals raadsleden, ambtenaren en bestuurders, aan de hand van twee deelvragen:

1. Wat maakt het lastig in de huidige bestuurs- en beleidspraktijken om de niet-talige stem te horen?
2. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat 'de niet-talige stem' van mensen met een beperking beter meegenomen wordt in huidige beleidspraktijken?

3.3 Onderzoeksaanpak

Om bovenstaande vragen te onderzoeken hebben we een leernetwerk opgericht, gebaseerd op de theorie van een Community of Practice (Wenger, 1998). Een leernetwerk bestaat uit een groep mensen die voor dezelfde opgave staan en daarover samen willen leren om hun eigen praktijk te versterken. Het leernetwerk past ook binnen het collaboratieve karakter van het onderzoek (Bos & Woelders, 2020). In deze onderzoeksbenadering wordt onderzoek niet over, maar samen met betrokkenen uit de praktijk uitgevoerd. Het doel is om de collaboratieve kennis die wordt opgedaan, direct toe te passen in de praktijk en het samen leren een duurzaam vervolg te geven (Bos e.a., 2025). De onderzoeker staat niet neutraal langs de zijlijn, maar is zelf betrokken en verwickeld in het leerproces. Hij of zij brengt academische kennis in terwijl andere deelnemers hun (ervarings-) kennis inbrengen. Daarnaast is er binnen deze onderzoeksbenadering bijzondere aandacht voor stemmen van personen die in het alledaagse leven in de onderzoekspraktijk het minst gezien of gehoord worden en wordt expliciet de rol van lijfelijkheid en het non-verbale binnen de kennisproductie verkend.

Met 14 deelnemers aan het leernetwerk is, voorafgaand aan de eerste bijeenkomst, een interview gehouden. Deze interviews zijn door de eerste auteur getranscribeerd, gecodeerd en besproken met de tweede auteur. Daarnaast deed de eerste auteur tussen de eerste en derde bijeenkomst van het leernetwerk drie werkdagen participerende observatie in de praktijken van drie deelnemers, te weten: een raadslid, een gemeenteamttenaar en een wethouder. Deze observatieverslagen zijn geschreven door de eerste auteur en eveneens besproken met de tweede auteur.

3.4 Deelnemers

Jim Nijstad	(voorzitter bewonersraad Landpark Assisië-Prisma)	Sylvia Spinnewijn	(gemeenteraadslid D66 / Lokaal Tilburg)
Patrick Loonen	(lid van de bewonersraad Landpark Assisië-Prisma)	Linda Oerlemans	(gemeenteraadslid Ons Tilburg)
Wilton Sluiter*	(begeleider bij zorgorganisatie Amarant)	Freke Schellekens	(gemeenteraadslid Groenlinks)
Tonny de Brouwer	(consulent cliëntmedezeggenschap van Sociaal Domein bij Amarant)	Ron Creemers*	(gemeenteraadslid Groenlinks)
Frank Broekhuysen	(teamleider ambulant Prisma)	Ineke Couwenberg	(Gemeenteraadslid CDA)
Gabie Conradi	(directielid en adviseur Participatie bij Zorgbelang Brabant / Zeeland tevens moeder van een zoon met een verstandelijke beperking)	Pam Wijnans	(gemeenteraadslid Partij voor de Dieren)
Susanne Vleeshouwers	(strateeg bestuurszaken gemeente Tilburg)	Hans Sweep	(gemeenteraadslid 50plus)
Meike Heemels*	(1e programmasecretaris Levendige Democratie gemeente Tilburg)	Bas van de Pol	(wethouder D66)
Inez Rastovac*	(2e programmasecretaris Levendige Democratie gemeente Tilburg)	Wies Arts*	(projectleidster 'niet-talige stem in een levendige democratie')
Myrthe Pel	(landschapsarchitect gemeente Tilburg)	Michael Kolen*	(onderzoeker Universiteit voor Humanistiek / geestelijk verzorger Prisma)
		Gustaaf Bos*	(onderzoeker Universiteit voor Humanistiek)

* Met deze deelnemers zijn geen interviews gehouden. Zij zijn gedurende de looptijd van het leernetwerk aangesloten of hadden voor het leernetwerk een faciliterende rol.

CARING DEMOCRACY

Markets, Equality, and Justice

JOAN C. TRONTO

Donald Loose

DEMOCRATIE op wankende bodem

Over de politiek en het politieke

Boom

Rahel Jaeggi Kritik von Lebensformen

suhrkamp taschenbuch
wissenschaft

04.

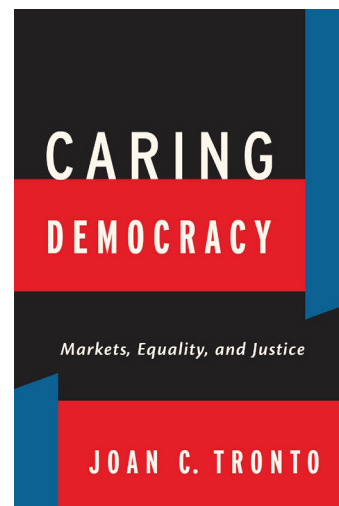
Theoretische lenzen

De drie theoretische concepten die in dit onderzoek worden gebruikt zijn: 1. caring democracy (Tronto 2016), 2. democratie op wankel bodem (Loose 2019) en 3. lokale democratie als levensvorm (Jaeggi 2014). Deze drie concepten zijn door de eerste auteur als 'lens' gebruikt bij de analyse van de interviews, participerende observaties en de leernetwerkbijeenkomsten. In dit vierde hoofdstuk worden deze theoretische lenzen op beknopte wijze weergegeven. In de hoofdstukken vijf zes en zeven worden de reflecties vanuit deze lenzen in de tekst geaccentueerd.

4.1. Caring Democracy (Joan Tronto)

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in samenwerking met de vakgroep Zorgethiek aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. De theoretische lens van 'caring democracy' komt voort uit de zorgethiek en bespreken we daarom als eerste. We baseren ons in dit onderzoek daarbij op het gelijknamige boek 'Caring democracy' (zorgzame democratie) van de Amerikaanse politicologe Joan Tronto (2013). Zij is tevens één van de grondleggers van de zorgethiek (Gilligan 1982, Noddings 1984, Tronto 1993). Alvorens we ingaan op de lens van 'caring democracy' geven we een korte toelichting op de achtergrond van de zorgethiek.

Zorgethiek is een relatief jonge stroming binnen de ethiek ontstaan in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Deze stroming richt zich niet op universele principes over 'het goed(e) (samen) leven', maar begint bij alledaagse ervaringen. De zorgethiek kijkt naar hoe mensen - kwetsbaar en onderling afhankelijk - in hun alledaagse omgeving tot praktische oplossingen komen om de wereld waarin zij leven in stand te houden, waar nodig te herstellen en voort te zetten. Joan Tronto noemt dit het 'life sustaining web'. In navolging van haar beschouwen wij de zorgethiek als een politieke ethiek. Door te zorgen krijgt het samenleven vorm (zorgzame democratie). Ook de lokale democratie is daarmee een zorgpraktijk: een plek waar door naar elkaar te luisteren en voor elkaar te zorgen, samen de samenleving vorm wordt gegeven.

Vanuit het werk van Joan Tronto gezien, zijn de stemmen van mensen met een verstandelijke beperking niet alleen een individueel recht (stemrecht), maar bestaan zij ook in- en door een verwevenheid (web) van relaties en verantwoordelijkheden. Voor mensen met een beperking geldt meer dan voor veel anderen dat hun deelname aan de lokale democratie valt of staat met de kwaliteit van zorg en ondersteuning om hen heen. In het eerdere genoemde onderzoek naar 'goed samenleven op Landpark Assisië' (Mudde & Bos, 2021), werd in dit kader gesproken over 'stem hebben' als 'een relationele stem' en het belang onderstreept van 'getuige deskundigen' (Kolen & Vosman, 2016) zoals zorgprofessionals, verwanten en vrijwilligers die het leven van mensen met een beperking in meer of mindere mate mee leven.

In ons onderzoek ligt vanuit de theoretische lens van de 'caring democracy' allereerst de nadruk op wat Joan Tronto beschrijft als **attentiveness** (aandachtigheid). Het perspectief van de zorgethiek stelt de vraag aan de orde: Welke stemmen worden binnen lokale democratische besluitvormingsprocessen niet gehoord?

Het betrekken van mensen met een verstandelijke beperking is - om met de woorden van Joan Tronto te spreken - een vorm van **caring with** (democratische solidariteit); een tweede kernbegrip in deze lens. De lokale democratie heeft in Tronto's visie de verantwoordelijkheid om hiervoor de juiste randvoorwaarden te scheppen. Als hun stemmen ontbreken, is de lokale democratie onvolledig en mist het belangrijke kennis over hoe de samenleving functioneert voor haar meest kwetsbare burgers. De lokale politiek is dan in feite niet competent om voor al haar burgers te zorgen. De zorgethiek ziet kwetsbaarheid overigens niet als een defect, maar als een existentieel menselijk kenmerk. Daarmee waarschuwt het zorgethisch perspectief ook voor het risico op 'paternalisme' en zoekt het naar ruimte waarin mensen met een verstandelijke beperking zelf betekenis kunnen geven aan hun (democratisch) samenleven.

Op de derde plaats is Tronto's begrip **responsiveness** (responsiviteit) - van belang voor ons onderzoek. Dit begrip maakt duidelijk dat een lokale democratie pas 'zorgzaam is' als er ook sprake is van 'terugkoppeling'. Als de lokale overheid ook laat zien wat er met inbreng van mensen met een beperking is gedaan. We passen de lens van caring democracy vooral toe in hoofdstuk 5 bij de analyse van de interviews.

4.2. Democratie op wankel bodem (Donald Loose)

De tweede theoretische lens die we in dit onderzoek gebruiken - Democratie op wankel bodem - heeft betrekking op de in het bestuursakkoord 'Meer voor elkaar 2022-2026' geuite zorgen van het gemeentebestuur van Tilburg, rondom de vitaliteit van de democratie. Wat kenmerkt ons huidige democratische bestel, waar zitten haar kwetsbaarheden en wat is daarvan de impact op mensen met een verstandelijke beperking? Om zicht te krijgen op met name deze vragen baseren we ons op het boek 'Democratie op wankel bodem' (2021) van de Nederlandse (emeritus) hoogleraar wijsbegeerte Donald Loose.

De wankel bodem van de democratie - uit de titel van Loose's boek - heeft allereerst betrekking op de spanning tussen individuele vrijheid en de noodzaak van sociale gelijkheid. Deze spanning is niet op te lossen, maar is juist een essentieel kenmerk van democratie. Loose ziet democratie dan ook als het proces waarin we voortdurend met deze spanning en onzekerheid leren omgaan.

Loose maakt op de tweede plaats een belangrijk onderscheid tussen **de politiek** en **het politieke**. 'De politiek' typeert hij als het alledaagse spel van politieke partijen, verkiezingen, beleid en bestuur; 'het politieke' als de symbolische ruimte waarin we als samenleving bepalen hoe we samenleven en de macht legitimeren. De focus van ons onderzoek richt zich op wat Loose 'de politiek' noemt. Loose wijst op dat we in 'de politiek' de focus op 'het politieke' zijn kwijtgeraakt. Politiek dreigt hiermee volgens hem te verworden tot management en technocratie waardoor de verbinding met de burger verloren gaat. Loose's centrale stelling is dat de neoliberale logica de democratie ondermijnt. De dominantie van marktwerking en economische efficiëntie die deze logica kenmerkt, maakt dat politieke conflicten niet meer worden gezien als meningsverschillen over 'het goed(e) (samen) leven', maar als technische problemen die door experts moeten worden opgelost. Hij spreekt over **de-politisering**. Hierdoor voelen burgers zich volgens Loose niet meer vertegenwoordigd en wordt de weg vrijgemaakt voor populisme en wantrouwen.

Op de derde en laatste plaats heeft 'de wankel bodem' volgens Loose betrekking op het gegeven dat de democratie geen vast fundament meer heeft in traditie of religie. De plaats van de macht in een democratie is leeg. Het begrip **de lege plaats van de macht** wil dan ook zeggen dat niemand de macht definitief kan claimen.

De lens van Loose maakt zichtbaar dat de stemmen van mensen met een verstandelijke beperking van groot belang zijn voor een vitale democratie. De wankel bodem illustreert hoe een democratie die mensen uitsluit omdat ze niet voldoen aan een ideaalbeeld van 'rationele' en 'productieve' burger, haar eigen fundament ondermijnt. Politiek die enkel luistert naar wie het hardst roept of het beste kan argumenteren, vervalt in een **technocratie van welbespraaken**, waarin mensen met een verstandelijke beperking vaak een minderheid vormen van wie de belangen over het hoofd worden gezien. In dit kader past Loose's oproep aan de e politiek om de lege plaats van de macht niet te laten invullen voor de dictatuur van de gemiddelde burger, maar juist ruimte te blijven geven aan 'de stem van de afwijkende minderheid', die (onder andere) door mensen met een verstandelijke beperking naar voren kan worden gebracht. In de visie van Donald Loose is democratie dus niet slechts een verzameling regels, maar - net zoals bij Joan Tronto - een morele houding. Doordat de stemmen van mensen met een beperking de samenleving eraan herinneren dat we allemaal kwetsbaar en afhankelijk zijn, helpt het horen van die stemmen voorkomen dat de democratie verwordt tot enkel technisch rationele processen. We passen de lens van democratie op wankel bodem vooral toe in de analyse van de leernetwerkbijeenkomsten in hoofdstuk 7.

4.3 Lokale democratie als levensvorm (Rahel Jaeggi)

Met de derde en laatste theoretische lens hopen we meer zicht te krijgen op de mogelijkheden binnen de lokale democratie zelf om vitaal te blijven. Hiervoor baseren we ons op het boek 'Kritik von Lebensformen' van de Duitse filosoof Rahel Jaeggi (2014).

Een levensvorm is volgens Jaeggi een ensemble (een netwerk) van verschillende op elkaar inwerkende praktijken die gericht is op het oplossen van maatschappelijke problemen. Praktijken kenmerken zich volgens Jaeggi door concrete, complexe en gebruikelijke activiteiten en interacties. In ons onderzoek gaat het dan bijvoorbeeld om: je stem uitbrengen, debatteren, handtekeningacties, demonstreren, lokale journalistiek, vergaderingen van wijkraden etc. Praktijken zijn volgens Jaeggi altijd normatief en geven (impliciet) antwoord op de vraag hoe (samen) te leven. De praktijken zijn gericht op het doel van de levensvorm waar ze deel van uitmaken. Zo bezien is de levensvorm in dit onderzoek: het realiseren van lokale democratie.

Een levensvorm - zoals het realiseren van lokale democratie - is voor Jaeggi voor alles een oplossingsdynamiek waarbinnen geleerd wordt. Dit samen leren heeft voor Jaeggi de betekenis van een weg zoeken in het omgaan met maatschappelijke opgaven die in overeenstemming zijn met het doel van de levensvorm. Jaeggi ziet lokale democratie dan ook niet als een set politieke regels, maar als een ensemble van praktijken - van o.a. raadsleden, ambtenaren en bestuurders - dat succesvol is als het in onderlinge dynamiek de spanningen, conflicten en uitdagingen van een lokale samenleving weet te adresseren. Vruchtbare praktijken binnen die levensvorm zijn volgens Jaeggi de plekken waar kritiek van binnenuit zichtbaar wordt, waardoor de levensvorm in zichzelf kan leren en transformeren. 'Oplossen' heeft voor Jaeggi niet de betekenis van fixen (het probleem is de wereld uit), maar er wordt weer even een manier gevonden om spanningen in beheer te nemen en met opgaven om te gaan.

Voor ons onderzoek is de lens van de lokale democratie als levensvorm om twee redenen interessant. Op de eerste plaats omdat die de lokale democratie niet onder kritiek stelt aan de hand van een extern normatief kader (bijvoorbeeld het VN Verdrag Handicap), maar de focus binnenin legt. Op waar de lokale democratie als levensvorm faalt in het waarmaken van haar eigen beloften. Jaeggi noemt dit **immanente kritiek**, kritiek van binnenuit die gebaseerd is op de maatstaf van de levensvorm zelf. Kritiek leveren op de lokale democratie betekent daarmee niet dat je die lokale democratie verwerpt, maar is juist een poging om de lokale democratie te herinneren aan haar eigen ambities. Immanente kritiek stelt de levensvorm in staat haar eigen tekortkomingen te zien en te corrigeren. Een gezonde levensvorm - in dit onderzoek een vitale lokale democratie - kan zo gezien juist door die kritiek de ontstane crises vruchtbaar te lijf gaan, oplossen en hierdoor transformeren.

Op de tweede plaats is Jaeggi's centrale begrip **vervreemding** interessant. Onder vervreemding verstaat Jaeggi het fenomeen dat we weliswaar betrokken zijn bij onze handelingen, maar ons er niet mee kunnen identificeren. Anders gezegd: je ervaart jezelf als het ware als een toeschouwer in je eigen bestaan. Als er binnen praktijken van een levensvorm vervreemding ontstaat, is dat volgens Jaeggi een signaal dat een levensvorm aan het falen is. Bijvoorbeeld: je neemt als burger deel aan een inspraakavond over veranderingen in je wijk, maar je ervaart dat de plannen al grotendeels zijn vastgesteld, de juridische kaders zijn dichtgetimmerd en er veel jargon wordt gebruikt. De democratische praktijk voelt dan eerder als een vreemde macht die over je heen spoelt, dan als een praktijk die je zelf mee vormgeeft, terwijl je ondertussen wel als deelnemer aanwezig bent.

Vanuit het perspectief van Jaeggi's levensvorm bezien, wordt er binnen het **ensemble van praktijken** van een vitale lokale democratie geleerd en vinden er veranderingen plaats. De lokale democratie als levensvorm is succesvol als het zo'n **leerproces** doormaakt, ervaringen opdoet en van haar eigen fouten leert. Wanneer dit leerproces stagneert, kan de uiterste consequentie echter ook zijn dat een levensvorm verdwijnt.

De kritiek op lokale democratie vanuit het perspectief van Jaeggi kan als volgt worden geformuleerd: dat we als lokale democratie wel zeggen dat elke stem telt, maar ondertussen organiseren de praktijken zich zo, dat mensen met een verstandelijke beperking (impliciet) worden uitgesloten. Om als lokale democratie consistent te zijn met je eigen idealen, moeten we manieren vinden om deze stemmen te includeren. Mensen met een verstandelijke beperking ervaren de samenleving en haar instellingen op een unieke manier, die tot op heden grotendeels ongehoord en ongezien blijft. Een lokale democratie die deze groep uitsluit, beperkt in de visie van Jaeggi daarmee niet alleen haar eigen leerpotentieel, maar is ook minder in staat om haar eigen tekortkoming te zien, waardoor ze haar eigen ontwikkeling blokkeert en haar vitaliteit verliest.

De lens van de lokale democratie als levensvorm maakt ons in dit onderzoek vooral gevoelig voor de momenten waarop immanente kritiek en vervreemding in de dynamiek van de praktijken van raadsleden, ambtenaren en wethouders naar voren komen en of - en zo ja, hoe - daar binnen dat ensemble van praktijken dan mee wordt omgegaan. Daar zitten vanuit de lens van Jaeggi bezien de mogelijkheden tot vitaliteit. We passen deze lens vooral toe op de participerende observaties in hoofdstuk 6.

05. Interviews

Projectleidster Wies Arts heeft met alle deelnemers aan het leernetwerk voorafgaand aan de eerste leernetwerkbijeenkomst een interview gehouden (zie bijlage 1). De interviews waren bedoeld als een inventarisatie hoe deelnemers over het thema niet-talige stem in een levendige democratie dachten. In dit hoofdstuk geven we een impressie van wat er in de interviews naar voren is gekomen. Daarbij is gebruikgemaakt van de in hoofdstuk 4 beschreven theoretische lens van caring democracy (Tronto 2013).

Vervolgens worden in dit hoofdstuk de inzichten uit de interviews door de eerste auteur samengevat in een drietal metaforen. Deze metaforen zijn besproken met de tweede auteur en tijdens de eerste leernetwerkbijeenkomst ter validering voorgelegd aan de geïnterviewden. Ze vormden het startpunt van het gezamenlijk leerproces. In de hoofdstukken 6 en 7 van dit eindverslag komen de metaforen terug. Door de inzichten uit de observatiedagen en de leernetwerkbijeenkomsten krijgen de metaforen door dit eindverslag heen een steeds gelaagdere betekenis.

5.1. Inzichten uit de interviews

Aandacht voor de niet-talige stem

Uit de interviews komt naar voren dat de aandacht voor de niet-talige stem sterk verbonden is met het persoonlijke leven van deelnemers aan het leernetwerk. Wanneer iemand met een beperking onderdeel uitmaakt van het eigen leven, dan zorgt dat bij de deelnemers als vanzelf voor een grotere sensitiviteit. Dat hoeft overigens niet per se in de directe relationele sfeer van familie of vrienden te zijn, ook wanneer mensen met een beperking zichtbaar zijn in de buurt - zoals bijvoorbeeld een horecagelegenheid die gerund wordt door mensen met een beperking - dan kan dat de aandacht bevorderen.

Voor veel deelnemers blijkt daarnaast de aandacht voor de niet-talige stem ook gepaard te gaan met een zeker ongemak. De wereld van mensen met een beperking wordt door veel deelnemers ervaren als een gesloten wereld waar ze - naar eigen zeggen - moeilijk toegang toe hebben. Als oorzaak hiervan wordt in de interviews verwezen naar de noodzaak van een beschermde woon- werkomgeving die het meedoen soms ook lijkt te bemoeilijken. Mensen met een beperking hebben weliswaar wettelijk het recht om binnen deze beschermde - institutionele - omgeving inspraak te hebben op de inrichting van hun individuele zorgvraag (Wet Medezeggenschap Cliënten Zorginstellingen, WMCZ), maar deze wet maakt geen verbinding met lokale democratische besluitvormingsprocessen van een gemeente.

“Ik ben zelden binnen geweest bij een woongroep voor mensen met een verstandelijke beperking. Mijn moeder nam me vroeger weleens mee omdat zij orthopedagoog was in de gehandicaptenzorg, maar het blijft voor mij toch een grote onbekende wereld. De ‘normale wereld’ lijkt toch te stoppen bij de deur van de instelling. Het wordt ook in de politiek nog vaak gezien als een bubbel die los staat van het geheel. Dan zit er ook een stempel op en lijkt het niet meer te gaan over gewoon mens zijn in de maatschappij”.
(JFS1025.)

•Door de lens van: caring democracy

Een zorgzame democratie begint volgens Tronto met attentiveness (aandachtigheid), de vraag welke stem wordt niet gehoord? Vanuit dit perspectief bezien, kunnen we de bevinding dat deelnemers de wereld van mensen met een beperking ervaren als een gesloten wereld en dat de aandacht voor hun politieke stemmen afhangt van de persoonlijke levenssfeer duiden als een structureel tekort aan aandacht voor de niet-talige stem.

Verantwoordelijkheid voor de niet-talige stem

Uit de interviews blijkt dat betreffende raadsleden, ambtenaren en bestuurders zich verantwoordelijk voelen om de stem van mensen met een beperking een plek te geven binnen lokale democratische besluitvormingsprocedures. Zij geven aan dat huidige inspraakprocedures ervan uitgaan dat burgers zichzelf melden met hun noden en dat inspraakprocedures mede daardoor moeilijk toegankelijk zijn voor mensen met een beperking. Vanuit dit bewustzijn is er onder deelnemers vooral behoefte aan methodieken om ook deze stemmen een plek te geven binnen bestaande democratische besluitvormingsprocessen. Verder komt naar voren dat de deelnemers meer ruimte zouden willen hebben om op eigen initiatief en op een informele wijze als gemeenteraadslid of ambtenaar in contact te komen met verschillende burgers.

Drie van de deelnemers aan het leernetwerk vertellen in hun interview dat de gevoelde verantwoordelijkheid

om ook de stemmen te horen van burgers die zich niet zelf melden, ertoe geleid heeft dat ze initiatieven hebben ontplooid om op andere manieren daarmee in contact te komen. Zo noemt een van de geïnterviewden als voorbeeld het organiseren van wijksprekuren waar burgers zich op een laagdrempelige manier kunnen melden en zet een andere deelnemer zich bewust in als vrijwilliger bij de voedselbank om in contact te komen met burgers die zich uit zichzelf niet melden binnen inspraakprocedures van de lokale democratie.

“Hoe kunnen we in contact blijven met burgers. Niet zo op projectbasis een keertje langgaan: “Nou hartstikke leuk, dat hebben we ook weer afgevinkt!”, maar met regelmaat mensen blijven betrekken. Ik vind het jammer dat we altijd alleen maar met mensen in contact komen die bezwaar hebben, want mensen hebben vaak ook hele mooie initiatieven en dan kun je mensen ook helpen als raadslid om ze met elkaar te verbinden.” (KL01125)

• Door de lens van: caring democracy

Dat onder de deelnemers verantwoordelijkheid wordt gevoeld en initiatieven worden ondernomen om burgers te betrekken die zich niet zelf melden te betrekken is een uiting van wat Tronto noemt caring with (democratische solidariteit). Het laat zien dat er binnen de lokale democratie besef is dat de huidige democratische besluitvormingsprocedures nog niet zorgzaam genoeg zijn.

Competentie met betrekking tot de niet-talige stem

Raadsleden, ambtenaren en bestuurders geven aan dat ze over weinig kennis en kunde beschikken als het gaat over mensen met een verstandelijke beperking. Met name raadsleden brengen naar voren dat de lokale democratie een lekendemocratie is. Er zijn veel onderwerpen waar raadsleden geen kennis van hebben, maar waar ze wel een politiek besluit over moeten nemen. Ze voelen zich dan afhankelijk van goede informatie van experts. In de interviews overheerst bij deze groep deelnemers aanvankelijk dan ook het idee dat zorgprofessionals en professionele organisaties (zoals belangenorganisaties en zorgorganisaties) de verantwoordelijkheid hebben om de niet-talige stem naar voren te brengen. Er wordt dan vaak gesproken in termen van vertalers en verbinders. De gemeente heeft in de afgelopen jaren hiervoor ook speciale functies in het leven geroepen (zoals bijvoorbeeld buurtcoaches), maar daarvan wordt door de geïnterviewden aangegeven dat deze functionarissen in het gemeentehuis zelf ervaren dat ze tegen een muur van onbegrip aanlopen. Deze vertalers en verbinders resoneren met het begrip getuige deskundigen (Kolen & Vosman 2016) dat uit het eerder onderzoek (Mudde & Bos 2021) naar voren kwam.

De betrokken zorgprofessionals binnen het leernetwerk vertellen in de interviews over zichzelf in termen van vertaler en verbinder zijn. Men ziet zichzelf als ambassadeur van de stem van mensen met een verstandelijke beperking en proberen deze groep burgers enerzijds zo goed mogelijk te vertegenwoordigen, maar vooral hen te ondersteunen bij het naar voren kunnen brengen van hun (ervarings-) kennis en hun mening binnen bestaande besluitvormingsprocedures in de organisatie. Daarbij blijken deze zorgprofessionals creatief in het zoeken naar passende werkvormen om soms complexe informatie uit bijvoorbeeld de zorgorganisatie te vertalen, maar ervaren zij soms ook de beperkende voorgeschreven kaders en procedures waarbinnen de inspraak plaats moet vinden.

“Je moet zorgen dat cliënten goed geïnformeerd zijn zodat ze hun adviesrecht en instemmingsrecht als cliëntenraad goed kunnen gebruiken. Voor de één kan het zijn dat je (als consulent medezeggenschap) dan (aan de cliëntenraad) vertelt wat er gaat gebeuren, maar voor een ander is het fijn als je er naartoe gaat, maar daar is vaak de tijd niet voor. Je hebt wel adviesrecht, maar toch is de stem minimaal” (ATB0125)

In het interview met de betrokken bestuurder (wethouder) valt op dat er bij hem veel kennis en ervaring aanwezig is ten aanzien van het inrichten van participatieprocessen. Met name als het gaat om gebiedsontwikkeling. Vanwege zijn achtergrond en werkervaring kan gesproken worden over een vak-wethouder. Als het gaat om de niet-talige stem erkent hij de beperkingen van huidige inspraakprocedures. Als voorbeeld noemt hij de strakke procedures van inspraak in de gemeenteraad die grote taalvaardigheid vragen en zeer beperkte tijd bieden. De wethouder richt zich op de kwaliteit van het inspraakproces zodat ook de niet-talige stem een plek krijgt in de systemen.

“Je moet een stem inbouwen in de blauwe (lokale democratische besluitvormings-) processen. Dat betekent dat je hem moet beschrijven. Als je hem niet beschrijft is hij niet aanwezig”. (MBP1325)

• Door de lens van: caring democracy

Als de stemmen van mensen met een verstandelijke beperking ontbreken, is de lokale democratie in de ogen van Tronto niet competent om voor haar burgers te zorgen. Het door raadsleden, ambtenaren en bestuurders zelf benoemde gebrek aan kennis en kunde over het leven van mensen met een beperking kan gezien worden als een

illustratie daarvan. De afhankelijkheid van vertalers brengt volgens Tronto daarbij het risico van paternalisme met zich mee. Tegelijkertijd laat het voorbeeld van de wethouder zien dat er binnen de lokale democratie pogingen worden ondernomen om die competentie te vergroten door het beschrijven en het inbouwen van de niet-talige stem in de democratische processen.

Responsiviteit met betrekking tot de niet-talige stem

In de periode dat de interviews met de deelnemers aan de leernetwerkbijeenkomsten worden gehouden doet zich een situatie voor waarbij mensen met een beperking tijdens een inspraakmoment in de gemeenteraad aandacht vragen voor de veiligheid in hun buurt. Dat inspraakmoment lijkt op het eerste gezicht goed te verlopen, maar verschillende deelnemers aan het leernetwerk benoemen dat dit een voorbeeld is dat laat zien dat het in bestaande inspraakprocessen ontbreekt aan terugkoppeling.

“Je staat in de raadszaal, krijgt vijf minuten. Je wil eigenlijk horen wat gebeurt hiermee? Wat je vervolgens krijgt is dat je na zo’n inspraakmoment met de burgemeester op de foto mag en die zegt dan: “U bent gehoord en er wordt vast op teruggekomen”. Maar je zou op z’n minst moeten zeggen: “We moeten er nog over nadenken, maar volgende week krijgt u een telefoontje”. Dat helpt, dan weten mensen waar ze aan toe zijn.” (MBP1325)

• Door de lens van: caring democracy

Tronto benadrukt dat een lokale democratie pas zorgzaam is, als er sprake is van ‘responsiviteit’ (terugkoppeling), waarbij de gemeente laat zien wat er met inbreng is gedaan. Een gebrek aan deze responsiviteit ondermijnt de relatie tussen burger en de lokale politiek en maakt inspraak in de ogen van Tronto betekenisloos.

Solidariteit, rechtvaardigheid, gelijkheid met betrekking tot de niet-talige stem

De niet-talige stem van mensen met een beperking wordt in de leernetwerkbijeenkomsten vertegenwoordigd door twee bewoners van Landpark Assisië. Zij benadrukken in hun interview dat ze niet enkel zorgvragers zijn, maar ook zorgdragers. Zij brengen naar voren dat zij het alledaagse (democratisch) samenleven ook mee vormgeven. Voor hen gaat het niet om de vraag hoe ze mee kunnen doen binnen democratische processen, maar om het bewustzijn dat ze als niet-talige stem altijd al meedoen in het mee vormgeven van dat samenleven. De professionele kaders die enerzijds de noodzakelijke ondersteuning bieden, maken het in de ogen van deze twee cliënten van de zorgorganisatie anderzijds soms ook onmogelijk dat dit mee zorgdragen wordt gezien en ruimte krijgt.

“Mensen die zich als vrijwilliger inzetten voor de zorgorganisatie krijgen een account. Ik zet mij ook op allerlei manieren in, maar ik voldoe blijkbaar niet aan de eisen. Ik krijg geen account. Ook al doe ik mijn best. Ze plakken allerlei labeltjes op mij en dan hoor je er niet bij.” (LPJ1225)

• Door de lens van: caring democracy

Een zorgzame democratie zoekt volgens Tronto naar ruimte waarin mensen met een verstandelijke beperking zelf betekenis kunnen geven aan het (samen) leven. De ervaren uitsluiting en paternalisme toont dat professionele zorgkaders een caring with (democratische solidariteit) soms in de weg staan. Mensen met een verstandelijke beperking worden gereduceerd tot zorgvragers in plaats van volwaardige deelnemers aan het samenleven.

5.2. Drie samenvattende metaforen

Wat opviel in de analyse van de interviews was dat deelnemers zich enerzijds heel bewust zijn van de beperkingen van de lokale democratische besluitvormingsprocessen en hun eigen rol daarbinnen, zich daar soms machteloos over voelen, maar tegelijkertijd ook zoeken naar manieren om daar anders mee om te gaan. Als eerste aanzet tot het gezamenlijke leerproces rondom de centrale vraag van dit onderzoek zijn de inzichten uit de interviews samengevat in een drietal metaforen. In het vervolg van het gezamenlijke leerproces hebben de metaforen de ruimte geboden om de complexiteit van de thematiek verder te verkennen en te verdiepen (Musolff 2016).

Het zandvormpje

Democratische besluitvormingsprocessen worden door deelnemers ervaren als een zandvormpje waar je als burger in wordt gedrukt. Dit zorgt voor een zeker ongemak bij de geïnterviewden over de manier waarop burgers in het algemeen worden betrokken bij democratische besluitvorming. Een inspraakmoment in de gemeenteraad verloopt op een strak voorgeschreven manier. Zo is beschreven over welke zaken je wel en niet mag inspreken in de raad en moet je als burger je punt binnen vijf minuten maken. Bij bepaalde onderwerpen dien je zelfs je zienswijze vooraf schriftelijk in te dienen. Alleen dat wat in deze vorm past wordt gezien en gehoord. De uitsluiting van stemmen die niet in het zandvormpje passen, ondermijnt de democratische solidariteit en zorgt voor een structureel tekort aan attentivens (aandacht) voor de politieke stemmen van mensen met een beperking.

De waterzuiveringsinstallatie

Bestaand participatie-instrumentarium wordt door deelnemers als een soort waterzuiveringsinstallatie ervaren, die de stem van (de niet-talige) burger drinkbaar moet maken voor bestaande democratische besluitvormingsprocedures (het zandvormpje). Raadsleden, ambtenaren en bestuurders voelen zich niet altijd competent als het gaat om kennis over- en toegang tot de wereld van mensen met een beperking. Voor het oppompen van de stemmen van mensen met een verstandelijke beperking zijn daarom verbinders nodig zoals zorgprofessionals of belangenbehartigers. Zij hebben kennis van wat er voor deze groep op het spel staat. Daarbij treedt het risico op van een inhoudelijke vertaalslag. Paternalisme ligt dan al snel op de loer als het gaat over de politieke stem van mensen met een beperking. Daarbij bestaat het risico dat mensen met een verstandelijke beperking vooral als zorgvragers worden gezien en niet als (ook) zorgdragers van het democratisch samenleven.

Tussenruimte

Uit de interviews komt naar voren dat deelnemers ruimte zoeken - soms buiten bestaande systemen om - waarbinnen ze experimenteren met andere vormen van participatie. De metafoor van de tussenruimte laat zien dat er door zowel raadsleden, ambtenaren als bestuurders actief naar ruimte wordt gezocht om het tekort aan attentivens (aandacht) te overwinnen. In zo'n tussenruimte kan worden geëxperimenteerd en wordt er gezamenlijk geleerd. Het kan ook worden gezien als een poging om de eigen competentie te vergroten.

06.

Participerende observaties

Zoals aangegeven in 3.3, liep de eerste auteur in het onderzoek een dag mee in, achtereenvolgens de praktijk van een ambtenaar, raadslid en wethouder. Doel van deze drie dagen participerende observatie was om zicht te krijgen op de alledaagse gang van zaken in deze praktijken, die ieder hun eigen rol hebben bij de democratische besluitvormingsprocedures in het stadhuis. In combinatie met de interviews geeft het onderzoek hiermee zowel een beeld van wat betrokkenen vertellen over hun dagelijkse praktijk als van wat ze er feitelijk in doen.

In dit hoofdstuk beschrijven we aan de hand van enkele sleutelscènes de inzichten uit de participerende observaties. Daarbij is het in hoofdstuk 4 beschreven concept van lokale democratie als levensvorm (Jaeggi, 2014) gebruikt om de observaties te duiden. Deze manier van kijken resoneert met de resultaten van de interviews, waarin we geconstateerd hebben dat er onder de deelnemers van het leernetwerk veel bewustzijn is over haperende processen in het omgaan met de niet-talige stem binnen de lokale democratie. Jaeggi's lens van democratie als levensvorm geeft ons zicht op hoe dit bewustzijn in de verschillende praktijken naar voren komt en hoe daar in de dynamiek tussen de praktijken mee wordt omgegaan. De drie metaforen uit hoofdstuk 5 krijgen hierdoor een meer gelaagde inhoud (zie paragraaf 6.4).

6.1 Inzichten uit de praktijk van een ambtenaar

In deze paragraaf geven we een inkijkje in de wijze waarop een ambtenaar onderdeel is van wat Jaeggi noemt een ensemble van praktijken. We zoeken in de analyse van de observaties naar momenten waarop de observanten in de termen van Jaeggi zelf vervreemding ervaren en hoe dit al dan niet leidt tot immanente kritiek. Tot slot geven we een voorbeeld van hoe met die immanente kritiek binnen wat Jaeggi de oplossingsdynamiek noemt, wordt omgegaan.

De ambtenaar als onderdeel van het ensemble van lokale democratische praktijken

De betreffende ambtenaar is landschapsarchitect. Zij kenmerkt haar werk als het beheren van processen die ervoor zorgen dat externe ontwerp bureaus een goed ontwerp kunnen maken voor bepaalde publieke ruimtes in de stad.

De opgave waar de betreffende ambtenaar en haar collega's tijdens het moment van observeren zich over buigen, gaat over de vraag wat te doen met bestaande bomen op een plek die opnieuw moet worden ingericht. Moeten ze worden gekapt, of kunnen ze worden ingepast in het nieuwe ontwerp. Het nieuwe ontwerp heeft echter tal van vooraf vastgestelde eisen waar het aan moet voldoen. De institutionele context doet in het overleg mee als een onzichtbare maar wel actieve deelnemer aan het overleg. Concreet moet er ruimte zijn voor een x-aantal parkeerplaatsen en containers en moet er rekening worden gehouden met kabels en leidingen die in de grond liggen en de regels omtrent toegankelijkheid van hulpdiensten. Op de achtergrond spelen ook allerlei andere maatschappelijke opgaven zoals bijvoorbeeld de klimaatopgave. Wat ook opvalt is dat de beoogde identiteit van de stad - met name de historie van de betreffende plek - een belangrijke rol lijkt te spelen in het herontwerp.

In het overleg zelf blijkt dat impact van bepaalde keuzes die de collega's maken moet worden voorgelegd aan andere collega's, zoals de collega die gaat over de bomen effect analyse daar waar het gaat om het kappen van bomen, de collega verkeersdeskundige waar het gaat om de parkeerplaatsen en de projectleidster van de gehele gebiedsontwikkeling waar het gaat om financiële consequenties van keuzes. Al deze verschillende soorten afwegingen, ecologisch, historisch, praktisch, economisch, moeten in de eerder genoemde procedures worden vastgeklekt, zoals dat door de betreffende ambtenaren zelf wordt genoemd. Dit wordt vervolgens beschreven om externe ontwerp bureau de juiste opdracht te kunnen geven. (gebaseerd op veldnotities 18062025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Vanuit het perspectief van Jaeggi bezien is bovenstaande beschrijving een mooi voorbeeld van een ensemble van praktijken waarbinnen door landschapsonwerpers, projectleiders en externe experts een maatschappelijk probleem (in deze situatie een specifieke gebiedsontwikkeling) wordt opgelost. Verschillende afwegingen worden in dit voorbeeld vastgeklekt in procedures en voorgelegd aan experts. Dit kenmerkt de werkwijze van het ensemble. Vanuit de lens van Jaeggi zien we dat daarmee complexe politieke vraagstukken - in dit geval de vraag hoe we samenleven en welke waarden we toekennen aan de openbare ruimte - wordt teruggebracht tot een technisch probleem dat efficiënt beheerd en opgelost moet worden door specialisten. Jaeggi ziet hier het risico dat de inbreng van burgers in de lokale democratie wordt gefilterd en vertaald naar een vastomlijnd, rationeel stappenplan. De levensvorm van de lokale democratie loopt hiermee het risico rigide te worden en is hierdoor minder in staat haar eigen tekortkomingen te zien en te corrigeren.

Vervreemding in de praktijk van een ambtenaar

Tijdens de observatiedag wordt vanuit de lens van Jaeggi zichtbaar dat het stadhuis zelf - de alledaagse werkplek van de ambtenaar - soms als vervreemdend wordt ervaren.

Vanwege een gepland overleg komen we terecht op een andere etage van het stadhuis dan waar zij haar kantoortuin met haar afdeling heeft. Ze geeft aan dat ze geen idee heeft wie haar collega's zijn die op deze afdeling allemaal aan het werk zijn. De ruimte waar het overleg is gepland heeft de naam 'atelier'; er hangen kaarten van de stad, staan maquettes van lopende projecten en de ruimte is (technisch) gefaciliteerd voor creatieve sessies. De groep collega's die overleg hebben, voelen zich duidelijk als een vis in het water in deze omgeving. Een andere collega landschapsarchitect beschrijft het als een oase in de woestijn van de kantoortuin. Later op de dag komt een collega met een stapel stenen de kantoortuin binnenlopen, omdat het materiaal waarvan de stenen zijn gemaakt door de betreffende ambtenaar beoordeeld moet worden. Dit zorgt voor een vervreemdend beeld en ongemak bij de betrokkenen omdat gruis van de stenen op de steriele bureaus terecht komt. (gebaseerd op veldnotities 18062025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Door Jaeggi's lens gekeken, ervaart de betreffende ambtenaar de kantoortuin als vervreemdend voor haar werk. Ze kan lastig in verbinding komen met andere collega's. Iedereen is bezig met zijn eigen stukje uit de grote puzzel die 'de stad Tilburg' heet. De apart voor haar vakgebied ingerichte ruimte die 'het atelier' wordt genoemd, biedt haar - duidelijk zichtbaar - wel de omgeving waar ze haar werk in verbinding met zichzelf en anderen kan doen. Een plek waar - zoals we verderop zullen zien - de oplossingsdynamiek tot oplossingen kan komen.

Gedurende de observatiedag zijn er ook andere momenten van vervreemding te zien en nemen we ook waar hoe de betreffende ambtenaren daar mee omgaan.

De ervaring dat het eigen werk een onderdeelje is van een groter geheel waar je als ambtenaar niet altijd zicht op hebt, wordt door sommige ambtenaren als een gegeven ervaren, zoals blijkt tijdens het gesprek tijdens de lunch op de observatiedag. Men accepteert dat en richt zich voor persoonlijke zingeving op zaken buiten het werk en houdt die werelden gescheiden. Een voorbeeld daarvan wordt ook zichtbaar zodra een van de collega landschapsarchitecten later op de dag na een vergadering vertelt over een stedentrip naar Parijs waar hij een project heeft bezocht waarbij een oud - in onbruik geraakt - spoortraject wordt heringericht op basis van wat burgers zelf door de tijd heen met het gebied hebben gedaan. Deze ervaring wordt echter op geen enkele manier gekoppeld aan het ontwerpwerk dat men enkele minuten eerder heeft gerealiseerd. Het wordt verteld als een beleving van een toeristische attractie. (gebaseerd op veldnotities 16062025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Bovenstaande beschrijving is vanuit de lens van Jaeggi een voorbeeld van vervreemding. De betreffende ambtenaren zijn weliswaar betrokken bij hun handelen, maar men lijkt zich er niet meer mee te kunnen identificeren. Ze ervaren zichzelf als het ware als een toeschouwer in hun eigen bestaan. Het voorbeeld van uit Parijs is vanuit Jaeggi gezien potentieel een bron van immanente kritiek. In een ander ensemble van praktijken kan het ideaal van burgerbetrokkenheid blijkbaar wel worden vormgegeven, maar door het voorbeeld te behandelen al iets van buiten en niet gerelateerd aan het eigen werk, blokkeert de ambtenaar hier zelf de mogelijkheid tot immanente kritiek op de eigen tekortschietende praktijk. Vanuit het perspectief van Jaeggi gezien, faalt hier de levensvorm door vervreemding en duidt het op een stagnatie van de oplossing dynamiek. De lokale democratie mist hierdoor een kans om van haar eigen tekortkomingen te leren en te transformeren om zo haar vitaliteit te behouden.

Immanente kritiek in de praktijk van een ambtenaar

Als ambtenaren in de procedures zelf voelen dat de menselijke maat of de (niet-talige stem) van de burger moeilijk te vertalen zijn naar de procedures, ziet Jaeggi dat als een moment van immanente kritiek. Hier doet zich de mogelijkheid voor om in wat Jaeggi noemt de oplossingsdynamiek een 'oplossing' te vinden. Onderstaande beschrijving is daar een voorbeeld van.

Het voorgestelde herontwerp gaat in allerlei varianten uit van het kappen van de bestaande bomen. Het is lijkt de meest haalbare oplossing voor de complexiteit aan opgaven waar het herontwerp aan moet voldoen. Gaande het overleg brengt een van de collega's in dat ze persoonlijk erg veel moeite heeft om bestaande bomen die gezond zijn en geen gevaar vormen zomaar te kappen. Het wordt door de collega's beaamt, uiteindelijk

besluiten ze met elkaar helemaal opnieuw aan de slag te gaan en komen met een voorstel waarin alle opgaven zijn verwerkt en waarin de bestaande bomen behouden zijn gebleven. (gebaseerd op veldnotities 16062025)

Het hierboven beschreven moment krijgt enkele weken later extra betekenis als er in de stad een actiegroep 'zinloos geveld' werd opgericht. Zij roepen tijdens een inspraakmoment in de gemeenteraad op om het kappen van bomen (ook als er nieuwe worden geplant) te stoppen.

bd.nl ■ redactie.tilburg@bd.nl ■ dinsdag 26 augustus 2025

Tilburg Plus

PARKRING GROENE REBELLEN, FANFARE EN RUIM 6000 HANDTEKENINGEN TEGEN OMZAGEN 135 BOMEN

Luid protest tegen de kap

Ruim 6300. Zoveel handtekeningen overhandigde de actiegroep Zinloos Geveld aan wethouder Evelien Kostermans. De groep is tegen bomenkap aan de Parking in Tilburg. „Desnoods stappen we naar de Raad van State.”

Bas Vermeer
Erik van Hest
Tilburg

Het was een hele happening gisteravond bij het stadhuis in Tilburg. Er speelde een fanfare, in groen geklede en geschminkte 'groene rebellen' liepen rond (zij representeerden de natuur die dreigt te verdwijnen) en mensen droegen tekeningen van bomen met zich mee.

Met veel theater werd de petitie tegen de bomenkap overhandigd. Aan de Parking verdwijnen 135 bomen en daar is een grote groep natuurliefhebbers op tegen. Ook al wordt het er, volgens de gemeente, uiteindelijk groener op. Er worden namelijk ook veel nieuwe bomen geplant.

'Bomen zijn geen wegwerpartikelen'

„Volwassen bomen zijn geen wegwerpartikelen, ze leven en ze be-

▲ Wethouder Evelien Kostermans (rechts) neemt de petitie van actiegroep Zinloos Geveld in ontvangst. FOTO: JORIS BLAUIS/PIX4PROFS

schermen levens”, sprak Ingrid Ramaan van de actiegroep de raadsleden toe. Eerst kappen en dan vergroenen is onacceptabel, stelt Zinloos Geveld. „Tien tot vijftien jaar minder schaduw in de stad betekent evenzoveel jaren hittestress.” Immers, de bestrating krijgt dan vrij spel om warmte van de zon op te slaan en uit te stralen.

Als de gemeente toch besluit deze bomen te kappen, zal Zinloos Geveld mensen helpen om desnoods door te procederen tot aan de Raad van State. „Maar liever besparen we elkaar dat lange traject.”

Geen kap voor besluit

De gemeente houdt de plannen momenteel opnieuw tegen het licht.

Donderdag volgt een wandeling met omwonenden langs de bomen voor meer uitleg. Over twee weken moet duidelijk worden wat er zoal mogelijk is.

Wethouder Rik Grashoff (Groen-Links), die over de herinrichting van de Parking gaat, beloofde dat er geen boom gekapt wordt voordat er een definitief besluit ligt.

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Bovenstaand fragment beschrijft - vanuit de lens van Jaeggi gezien - een concreet moment van immanente kritiek en een succesvolle oplossingsdynamiek. De collega die hier vanuit haar persoonlijke overtuiging inbreng geeft, levert een vorm van immanente kritiek. De kritiek komt namelijk van binnen de praktijk van de ambtenaren zelf en stelt de heersende norm - namelijk dat 'de meest efficiënte oplossing' altijd prioriteit heeft - ter discussie en herinnert haar eigen praktijk aan een dieper, impliciet normatief kader dat gericht is op de waarden zoals die van de natuur, burgerbelang en zorgzaamheid en daarmee op de vraag wat goed en rechtvaardig samenleven is. Het feit dat de collega's de kritiek beamen en met een helemaal nieuw ontwerp aan de slag gaan, duidt vanuit de lens van Jaeggi gezien op de gezonde oplossingsdynamiek binnen de levensvorm van de lokale democratie. De praktijk van de ambtenaar stagneert hier niet door vast te houden aan de technisch meest haalbare en efficiënte oplossing, maar toont in dit voorbeeld het vermogen om te leren en te transformeren door interne kritiek serieus te nemen. De levensvorm van de lokale democratie 'bewijst' hier haar vitaliteit doordat ze haar eigen tekortkoming ziet en haar werkwijze aanpast om aan haar eigen norm rondom goed en rechtvaardig samenleven te voldoen. Het voorbeeld van de actiegroep laat zien dat de lokale democratie als levensvorm hier in staat is gebleken om de stem van de burger via een niet procedurele weg te adresseren, wat haar eigen vermogen om te leren en haar eigen vitaliteit vergroot.

6.2 Inzichten uit de praktijk van een raadslid

In deze paragraaf geven we op dezelfde wijze als in de paragraaf hierboven inzicht in de wijze waarop de praktijk van gemeenteraadslid een onderdeel is van het ensemble van praktijken die de lokale democratie vormen, op welke wijze vervreemding binnen die praktijk optreedt en hoe door middel van immanente kritiek er geleerd wordt en problemen al dan niet kunnen transformeren.

Het raadslid als onderdeel van het ensemble van lokale democratische praktijken

Het ensemble van verschillende praktijken die tezamen de lokale representatieve democratie vormen, is gedurende de dag door zichtbaar in verschillende overleggen waar het raadslid dat gevolgd mag worden, aan deelneemt. In het zogenaamd 'koffiekamer-gesprek' tijdens de middag komen de meeste praktijken heel concreet en zichtbaar samen.

Het doel van dit type overleg binnen het stadhuis is om op een laagdrempelige manier met elkaar in gesprek te gaan over belangrijke thema's die in de stad spelen. Vandaag is dat het thema huishoudelijke hulp. Het overleg wordt voorgezeten door een raadslid en de meeste partijen uit de raad zijn vertegenwoordigd. Er is een ambtenaar uitgenodigd. Zij is betrokken geweest bij het schrijven van de inmiddels door de raad vastgestelde startnotitie over dit onderwerp, maar loopt in de concretisering ervan tegen kwesties aan die ze graag met de raadsleden en de verantwoordelijk wethouder wil bespreken. Op de publieke tribune zit ook een beleidsmedewerker van de Sociale Raad die vanuit haar rol geïnteresseerd is in het gesprek.

De wethouder maakt aan het begin van dit overleg een punt van orde, omdat hij niet wil dat dit gesprek live gestreamd wordt. Dat belemmert hem, naar eigen zeggen, in de mogelijkheid om vrijuit van gedachten te wisselen. Uiteindelijk gaat een meerderheid van de aanwezigen akkoord met het uitzetten van de livestream (die net weer in de lucht was na een DDoS aanval).

Ieder brengt zijn of haar kijk vanuit zijn of haar praktijk naar voren. Opvallend is bijvoorbeeld dat raadsleden in hun bijdrage sterk putten uit eigen ervaringskennis met de thuishulp. Ook de (onbedoelde) impact van bepaalde beleidskeuzes wordt zichtbaar, zoals het streven van de gemeente naar wijkgericht werken dat ervoor zorgt dat voor commerciële aanbieders van thuishulp sommige wijken interessanter worden dan andere. "Blijft de thuishulp dan voor iedereen toegankelijk?" is de vraag die vanuit de raadsleden naar voren wordt gebracht. De oplossing om de SW bedrijven - waar mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt worden begeleid naar werk - hierin een rol te laten spelen, blijkt volgens de wethouder tegen allerlei juridische problemen aan te lopen. Een raadslid signaleert dat de Wet Maatschappelijke Ontwikkeling enkel individuele beschikkingen afgeeft en collectieve voorzieningen niet kan financieren. Dat staat haaks op het streven om wijkgericht te werken. (gebaseerd op veldnotities 23062025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Het beschreven koffiekamer gesprek is een mooie illustratie van wat Jaeggi noemt een ensemble van praktijken. Raadsleden, ambtenaren, een wethouder en een beleidsmedewerker van een adviesraad die samen de lokale democratie vormen. De kritische vragen die in het overleg naar voren komen, kunnen door de lens van de theorie van de levensvorm worden gezien als immanente kritiek. Deze kritiek komt van binnenuit de levensvorm en stelt vast dat de huidige beleidskeuzes en wetgeving, de eigen ambities van de lokale democratie zoals het toegankelijk houden van huishoudelijke hulp en het wijkgericht werken, ondermijnen. De vraag: "Blijft de thuishulp dan voor iedereen toegankelijk?", is een kritiek op de spanning die er is tussen enerzijds de belofte van inclusiviteit en anderzijds de realiteit van de marktwerking. De signalering dat de WMO haaks staat op het wijkgericht werken kan duiden op een stagnatie van de oplossingsdynamiek. Dat draagt het risico van vervreemding bij betrokkenen met zich mee. De deelnemers aan het overleg proberen met elkaar een weg te zoeken (oplossingsdynamiek) om goede huishoudelijke hulp beschikbaar te houden voor de burgers ondanks de genoemde spanningen. Het verzoek van de wethouder om de livestream uit te zetten zodat hij 'vrijuit kan praten', kan worden gezien als een poging om tijdelijk een informele tussenruimte te creëren. Dit kan vanuit de lens van Jaeggi beschouwd worden als een pragmatische actie om het gezamenlijke leerproces ruimte te geven. Het laat zien dat er ook spanning zit tussen het openbare, formele politieke spel en de noodzaak om samen te leren en te transformeren.

Vervreemding in de praktijk van een raadslid

Het betreffende raadslid is het enige fractielid van haar partij in de gemeenteraad. De meeloopdag van de eerste auteur is op maandag. Dat is in de gemeente Tilburg de vaste dag waarop de gemeenteraadsleden elkaar ontmoeten en de gehele dag en avond vergaderen en debatteren in het gemeentehuis.

Hoe sterk deze praktijken samenhangen met vaste gewoontes en routines, wordt duidelijk wanneer blijkt dat alle digitale systemen in het stadhuis plat liggen vanwege een DDoS-aanval eerder die dag. Basale informatie over waar welke bijeenkomst plaatsvindt, is niet voorhanden. Dat zorgt voor onrust en verwarring. Ook inhoudelijke informatie en stukken ter voorbereiding van vergaderingen en debatten zijn niet digitaal beschikbaar. Bepaalde informatie moet nu fysiek bij raadsadviseurs en/of de griffier worden opgehaald of nagevraagd. Dit zet extra druk op de ogenschijnlijk toch al drukke en strak geplande werkdag omdat het voor extra looproutes door het stadhuis zorgt. Dat gemeenteraadsleden hierdoor allemaal een beetje uit hun doen zijn blijkt misschien nog wel het meest in het eerste debat die dag, als er door de storing er in de raadszaal geen digitale ondersteuning is en er maar één microfoon blijkt te werken. Raadsleden lopen consequent naar hun vertrouwde spreekgestoelte en moeten er door de voorzitter telkens weer op gewezen worden dat er slechts één spreekgestoelte met microfoon beschikbaar is. Wat opvalt is dat zich niemand druk lijkt te maken over de vraag waar deze DDoS-aanval vandaan komt. Het wordt ervaren als een technische storing, terwijl al snel duidelijk is dat achter de aanval een hackersgroep schuilging met een politieke boodschap en de aanval bewust gericht was op het ontregelen van onderdelen van het publieke leven in onze samenleving. (gebaseerd op veldnotities 23062025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Dat de raadsleden de DDoS-aanval vooral beschouwen als een technische storing, is vanuit de theoretische lens van Jaeggi een voorbeeld van vervreemding. Hoewel de raadsleden fysiek aanwezig zijn en bezig zijn met de praktijken van de democratie (zoals vergaderen en debatteren), lijken ze zich niet te identificeren met de politieke impact van de gebeurtenis, namelijk het zaaien twijfel, het afleiden van bestuurders en het ondermijnen van effectiviteit van de lokale democratie. Ze zijn - om met Jaeggi te spreken - toeschouwer van een aanval met een politieke lading die hun praktijk binnendringt. Doordat de raadsleden, ambtenaren en wethouders de politieke dimensie van de aanval negeren en zich enkel richten op het oplossen van de logistieke problemen wordt het moment van leren en transformeren geblokkeerd. Dit ondermijnt in de kijk van Jaeggi op termijn de vitaliteit van de lokale democratie. Het laat zien hoe de neiging tot technocratie (het aanpakken van een probleem als managementprobleem) de-politiseert, zoals Donald Loose dat in paragraaf 4.2 noemt. Hierdoor dreigt de democratie haar vermogen te verliezen om haar eigen tekortkoming te zien.

Immanente kritiek in de praktijk van een raadslid

Net zoals in de praktijk van de ambtenaar, zien we ook in de praktijk van het raadslid een voorbeeld van kritiek die van binnenuit de praktijk zelf komt. Kritiek die van belang blijkt te zijn voor de vitaliteit van de lokale democratie, maar niet altijd ontvangen wordt in het ensemble van praktijken die de lokale democratie vormgeven.

Het raadslid brengt al tijdens het kopje koffie dat we samen drinken aan het begin van de dag, de situatie naar voren dat ze in een bepaald debat de stem van de burger naar voren probeert te brengen om het vertrouwen in de lokale politiek te versterken, maar daarin geconfronteerd wordt het verwijt in het gemeentehuis dat het haar om politiek gewin zou gaan. Ze is geraakt door het feit dat collega raadsleden en bestuurders twijfelen aan haar integriteit. Later op de dag zien we haar een nieuwe poging wagen om aandacht te vragen voor de stem van de burger, ook dat loopt uit op een stekelige confrontatie met de wethouder. Haar punt dat oplossingen die in het gemeentehuis worden bedacht voor problemen die burgers aan de orde stellen een sterk technocratisch karakter hebben, dat soms voorbijgaat aan wat de burger naar voren brengt, wordt door de wethouder verworpen met de opmerking dat hij zich niet laat zeggen dat hij niet naar de burger zou luisteren. (gebaseerd op veldnotities 23062025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Het raadslid fungeert vanuit de theoretische lens van Jaeggi gezien als een bron van immanent kritiek binnen de levensvorm van de lokale democratie. Zij herinnert de levensvorm aan de eigen belofte om de stem van de burger te versterken en het vertrouwen in de politiek te herstellen. De reactie van collega raadsleden en bestuurders, die haar intenties in twijfel trekken en haar van politiek gewin beschuldigen, is een signaal van vervreemding. Het raadslid is betrokken bij een democratische praktijk (het debat), maar raakt vervreemd van de manier waarop die praktijk wordt uitgevoerd, waardoor zij zich persoonlijk geraakt voelt. De levensvorm heeft hier moeite met zelfreflectie. Ook hier zien we dat complexe politieke vraagstukken van burgers worden gereduceerd tot technische problemen, waardoor de levensvorm van de lokale democratie haar vermogen om de volledige reikwijdte van de maatschappelijke opgave te zien dreigt te verliezen. De afwijzende reactie van de wethouder en collega raadsleden wijst op een stagnatie van de oplossingsdynamiek. De kritiek van dit raadslid wordt niet gezien als leermoment, in plaats daarvan wordt ze teruggeroepen tot de orde van de bestaande procedures. Dit belemmert het leerpotentieel en het vermogen tot transformatie van de levensvorm van de lokale democratie.

6.3 Inzichten uit de praktijk van een wethouder

De observatiedag met de wethouder gaf ons ook inzicht in de manier waarop zijn praktijk als wethouder onderdeel uitmaakt van het ensemble van praktijken dat de lokale democratie vormt, hoe hij daarin soms zelf vervreemding ervaart en hoe daarin wordt omgegaan met kritiek van binnenuit, waarvan we inmiddels weten dat deze kritiek - vanuit de lens van de lokale politiek als levensvorm - gezien kan worden als een belangrijke bron voor een vitale lokale democratie.

De wethouder als onderdeel van het ensemble van praktijken

Tijdens de observatiedag zien we de wethouder optreden binnen de dynamiek van het ensemble van praktijken. Hij is een enthousiaste wethouder, met veel vakkennis op het gebied waar hij verantwoordelijk voor is - namelijk gebiedsontwikkeling - en met een positieve drive om burgers daarbij te betrekken.

Tijdens de observatiedag gaat de wethouder in debat met raadsleden, vergadert met zijn mede-wethouders en de burgemeester, overlegt met raadsleden, ambtenaren over de voortgang van projecten en wordt door medewerkers zo optimaal mogelijk gefaciliteerd om zijn tijd zo efficiënt mogelijk te gebruiken. Hij luistert naar inspraakmomenten van burgers, ontmoet ondernemers en een burger op straat, wordt op de gang in het gemeentehuis aangesproken door een mede-partijlid. De praktijk van wethouder zijn, lijkt zich daarbinnen te kenmerken als procedureel; in alle activiteiten stelt deze wethouder zich op als hoeder en bewaker van de afgesproken procedure. Hij is zich daarbij (zie ook zijn interview) zeer bewust van het belang van participatie, 'de kwaliteit van het gesprek' zoals hij het zelf betitelt, maar verbindt dat vooral met de vraag hoe dat het beste in de bestaande procedure kan passen. Of zoals hij het zelf zegt: "Wat is er nou nodig in onze blauwe machine om een rechtvaardige, betrouwbare overheid te zijn?" (gebaseerd op veldnotities 22092025)

• Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Vanuit de theoretische lens van de lokale democratie als levensvorm wordt zichtbaar dat de wethouder de ambitie heeft om vertegenwoordiger te zijn van een rechtvaardige, betrouwbare overheid. Echter, juist door de nadruk te leggen op de blauwe machine worden onderliggende maatschappelijke conflicten niet geadresseerd. De democratische praktijk (procedures) lijkt daarmee los te komen van het doel dat het dient, namelijk rechtvaardigheid en gelijkheid. Doordat de wethouder in zijn enthousiasme enkel de nadruk legt op procedurele inpassing (die ook nodig is), ligt stagnatie van de oplossingsdynamiek op de loer.

Vervreemding in de praktijk van de wethouder

In de observaties komen ook in de praktijk van de wethouder ongemakkelijke momenten voor. Vanuit de lens van Jaeggi kunnen we deze duiden als vervreemding. Wat maken deze momenten van vervreemding zichtbaar in de praktijk van de wethouder?

Bij de start van de meeloopdag staat een werkbezoek op het programma aan het Museumkwartier. Dit gebied in de stad wordt momenteel ontwikkeld als verbinding tussen de Spoorzone en de binnenstad. Tijdens het werkbezoek dat bedoeld is om gemeenteraadsleden te informeren, legt de wethouder de nadruk op de afwijkende methode die de gemeente daarbij hanteert. Geïnspireerd door een methodiek uit buurland België wordt in deze benadering gekozen om bij de ontwikkeling van de wijk op zoek te gaan naar krachtbronnen. In dit kader is door de gemeente ook een gebouw aangekocht dat als creatieve broedplaats een platform moet gaan bieden aan burgers om de wijk zelf mee vorm te geven. In dit kader wordt ook aandacht gegeven aan het immaterieel erfgoed van dit gebied dat gaat over de textielindustrie. De aanwezige raadsleden hebben echter het thema veiligheid op de agenda gezet. De aanwezigheid van veel thuislozen, in verband met drie voorzieningen in de wijk, zorgt voor veel overlast. Aan de opmerking van de gebiedsmanager dat veel wijkbewoners het omgaan met thuislozen als onderdeel van de identiteit van de wijk beschouwen, wordt in de ontmoeting voorbij gegaan. Tijdens de afsluitende wandeling door het park in het Museumkwartier - waar veel overlast van thuislozen wordt ervaren door omwonenden - komt de wethouder in een ongemakkelijke situatie omdat 'een thuisloze' hem benadert en hem de hand wil schudden. In combinatie met een groep afro-afrikaanse mannen die samen lijken te scholen in het park, maar bij nader inzien een spelletje 'Mens erger je niet' zitten te spelen, maakt de vervreemding compleet. Het begrip krachtbronnen uit de nieuwe methode van de wethouder matcht blijkbaar niet met waar hij mee geconfronteerd wordt. Wel sluit de wandeling door het park af met een discussie over een standbeeld in het park dat herinnert aan de ongelijkheid tussen blanke mensen en mensen van kleur in het koloniale verleden. Niemand die de link legt met waar men zojuist aan voorbij gelopen is. Datzelfde geldt voor een discussie over de stem van de oude bomen in het park. Iemand vraagt zich hardop af wanneer de stem van de natuur de raadzaal zal betreden - een opvallend detail omdat niemand die vraag stelt rondom de stem van de thuislozen. (gebaseerd op veldnotities 22092025)

- Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

De ongemakkelijke situaties waarin de wethouder tijdens de wandeling door het park terechtkomt - een situatie die ook voor de eerste auteur in zijn rol als onderzoeker ongemakkelijk voelt - is een voorbeeld van vervreemding in zijn eigen praktijk als wethouder. De uit het buitenland geïmporteerde methode van krachtbronnen in de wijk komt niet overeen met de concrete, rauwe realiteit van de wijk die zich kenmerkt door thuisloosheid en andere sociale problematieken. De wethouder lijkt zich hier in zijn rol als bestuurder niet te kunnen identificeren met de alledaagse praktijk waarmee hij wordt geconfronteerd. Vanuit de lens van Jaeggi laten de voorbeelden zien dat immanente kritiek genegeerd wordt. Er wordt bijvoorbeeld geen link gelegd tussen de concrete sociale uitdagingen in de wijk en de abstracte discussie over de koloniale geschiedenis. Door de ongemakkelijke confrontaties tijdens de wandeling door het park te negeren en de focus te verleggen naar veiligere, meer abstracte onderwerpen, blokkeert het ensemble van praktijken haar leerpotentieel. Jaeggi stelt dat het negeren van de meest kwetsbare burgers het vermogen van de democratie beperkt om haar eigen tekortkomingen te zien. Ze verliest daarmee aan vitaliteit.

Immanente kritiek in de praktijk van de wethouder

Zoals eerder geschreven, maakt deze wethouder werk van participatie en zoekt binnen zijn mogelijkheden ook actief naar manieren om dat te agenderen en te faciliteren. Desondanks ervaren burgers niet dat ze gehoord zijn. Ze leveren - als onderdeel van het ensemble van praktijken dat de lokale democratie vormt - kritiek. Vanuit de lens van Jaeggi maakt die kritiek zichtbaar waar de schoen van deze lokale democratie wringt. Duidelijk wordt ook dat het hierbij niet gaat om kritiek op de wethouder als persoon, maar op het ensemble van praktijken waar hij onderdeel van is.

De eerste auteur is gedurende de dag getuige van een vergadering van de gemeenteraad waarbij terug wordt gekeken op een inspraakprocedure van burgers die in hun wijk worden geconfronteerd met de bouw van 68 nieuwe appartementen. De burgers hadden hier tijdens een eerder inspraakmoment in de gemeenteraad hun zorgen over geuit. Naar aanleiding daarvan had de wethouder de burgers betrokken bij de plannen en daarvoor ook een mediator aangesteld. Samen met de projectontwikkelaar werd vooral gekeken naar de manier waarop de bouw van het appartementencomplex zo min mogelijk impact zou hebben op de kwaliteit van de leefomgeving van betrokken buurtgenoten. Een kwalitatief goed ingericht en gefaciliteerd proces (waar de wethouder naar eigen zeggen voor wil staan) en waarbij de gemeente de belangen van bewoners zeer serieus nam. Toch geven betreffende bewoners tijdens deze vergadering aan zich uiteindelijk niet gehoord te voelen. "We moeten uiteindelijk meebuigen met de regels van de gemeente", is zijn uitspraak. Voor het feit dat de wijk wat aantal woningen betreft ineens meer dan verdubbeld en wat de impact daarvan is op het samen leven, is geen aandacht volgens de burger die namens de wijk het woord doet in de vergadering. Opvallend is dat raadsleden middels hun vragen zoeken naar het antwoord op de vraag, wanneer het proces dan wel goed was geweest. Andere raadsleden pakken de emoties van niet gehoord voelen op en vergroten dat politiek uit richting hun oppositie naar het college toe. Zij confronteren het college met de eigen woorden uit het bestuursakkoord. (gebaseerd op veldnotities 22092025)

- Door de lens van: de lokale politiek als levensvorm

Ondanks de duidelijke intentie van de wethouder om burgers te betrekken bij de veranderingen in hun wijk middels een goed gefaciliteerd inspraakproces, hebben de burgers toch het gevoel uiteindelijk niet gehoord te worden. Vanuit de theoretische lens van Jaeggi treedt hier vervreemding op. Burgers waren betrokken bij de handelingen in het participatieproces met de mediator, maar konden zich er niet mee identificeren. Zij ervaren zichzelf als toeschouwers in hun eigen bestaan, omdat de kern van hun zorgen - de impact van de veranderingen op het samenleven in hun wijk - geen aandacht heeft gekregen in tegenstelling tot de procedurele en technische aspecten van de bouw van de appartementencomplexen. De vervreemding van de burgers is hier een vorm van immanente kritiek, kritiek gebaseerd op de maatstaf van de levensvorm zelf die de belofte maakt dat alle stemmen tellen. In dit voorbeeld treedt er echter stagnatie op in het leer- en transformatieproces. Reacties van mede-raadsleden, die vragen wanneer het proces dan wel goed was geweest, suggereren dat de focus binnen het ensemble van praktijken ligt op de procedurele kant en niet op de inhoud van de kritiek die de burgers naar voren brengen, namelijk de vraag hoe om te gaan met de impact van zoveel extra woningen op het samenleven in de wijk.

6.4 Verdere verdieping van de drie metaforen

Zoals beschreven in de inleiding van dit hoofdstuk, hadden de observatiedagen als doel om niet alleen te focussen op wat raadsleden, ambtenaren en bestuurders zeggen over de niet-talige stem van de burgers, maar ook zicht te krijgen op wat ze doen en laten. De drie metaforen die vanuit de interviews naar voren kwamen en die een eerste intuïties vormden voor de vraag van ons onderzoek naar de ontvankelijkheid van de lokale democratische procedures voor de niet-talige stem, verdiepen we met de inzichten vanuit de hierboven beschreven observaties.

Het zandvormpje

De observatiedagen laten zien dat de metafoor van het zandvormpje niet alleen staat voor het buiten de boot vallen van de politieke stemmen burgers met een verstandelijke beperking, (zoals we aan het eind van hoofdstuk 5) constateerde, maar ook zichtbaar maken dat kritische stemmen binnen de praktijken van de lokale democratische processen zelf (immanente kritiek) worden teruggeduwd in de bestaande orde van het zandvormpje. Immanente kritiek is kritiek van binnenuit die de levensvorm herinnert aan haar eigen belofte.

We zien dit niet horen van immanente kritiek bijvoorbeeld terug in de procedurele werkwijze van de ambtenaar, de afwijzing van kritiek die het raadslid in haar debat met de wethouder naar voren wil brengen en de burgers die na een intensief inspraakproces aangeven zich niet gehoord voelen in hun boodschap. In de betreffende dynamieken van de beschreven ensembles van praktijken, worden de kritische stemmen terug in het zandvormpje geduwd, de bestaande orde van procedures. De levensvorm van de lokale democratie is hierdoor niet in staat haar eigen tekortkomingen te zien en te corrigeren. Het gezamenlijke leerproces stagneert en er treedt in de betreffende voorbeelden vervreemding op bij de betreffende ambtenaar, raadslid en burgers.

De waterzuiveringsinstallatie

In hoofdstuk 5 zagen we dat de waterzuiveringsinstallatie staat voor het filteren van de stem van de burger om deze drinkbaar te maken voor de lokale politieke besluitvormingsprocedures. Uit de analyse van de observatiedagen in de voorgaande paragrafen krijgen we meer beeld bij wat er in het filterproces gebeurt. We zien hoe in de praktijk van de wethouder de vraag aan de burgers wat de impact is van tientallen extra woningen op het samenleven in de wijk verwatert tot de vraag hoe de woningen zo kunnen worden gebouwd dat ze zo min mogelijk te zien zijn vanuit de tuin of woonkamer van de burgers. De politieke stem van de burger verwatert hier tot een beheersbaar technisch proces en de politieke dimensie rondom de vraag naar de impact op het samenleven, is eruit gefilterd. Hierdoor stagneert het leerproces in- en het oplossend vermogen van de dynamiek tussen verschillende lokale democratische praktijken.

Tussenruimte

In de analyse van de observatiedagen ontdekken we verder dat de metafoor van de tussenruimte niet alleen staat voor de actieve zoektocht van raadsleden, ambtenaren en bestuurders naar ruimte om de stem van burgers (met een verstandelijke beperking) op een andere manier te betrekken bij democratische besluitvorming (hoofdstuk 5). De tussenruimte staat ook voor de ruimte die er binnen het ensemble van praktijken in de lokale democratie zelf soms (even) ontstaat. Ruimte waarbinnen gezocht wordt naar een oplossing om weer even met de opgave verder te kunnen. Ruimte waarin eigen competentie van een raadslid, ambtenaar of bestuurder soms vergroot wordt, maar vooral waarin samen gereflecteerd en geleerd wordt. Spanningen in het omgaan met verschillende opvattingen over goed en rechtvaardig samenleven worden op zo'n moment van tussenruimte in de dynamiek tussen verschillende praktijken van lokale democratie even in beheer genomen. Ze worden niet weggepoetst, maar er wordt met elkaar gezocht naar een manier om er (even) mee om te kunnen gaan. Jaeggi noemt dit een oplossingsdynamiek. De lokale democratie, als levensvorm, vindt zich op zulke momenten als het ware telkens opnieuw uit. In dit soort momenten toont zich de vitaliteit van de lokale democratie. In de praktijk van de ambtenaar zagen we deze tussenruimte op het moment dat het probleem van de bomen op een radicaal andere manier wordt aangevlogen. In de praktijk van het raadslid was deze tussenruimte zichtbaar in het koffiekamer gesprek. In deze voorbeelden werd een gezamenlijk leerproces gestart dat tot transformatie leidde.

07.

Inzichten uit de leer-
netwerkbijeenkomsten

In dit zevende hoofdstuk worden de resultaten van de leer-netwerkbijeenkomsten beschreven. Dit netwerk kwam in de periode januari 2025 en oktober 2025 drie keer bij elkaar. De agenda van de eerste bijeenkomst kwam voort uit wat deelnemers in hun interviews voorafgaand naar voren hadden gebracht in relatie tot de centrale vraag van het onderzoek. De agenda van de tweede bijeenkomst kwam voort uit de eerste, waarin behoefte ontstond om een lopende inspraakprocedure van mensen met een beperking in de gemeenteraad nader onder de loep te nemen. In de derde bijeenkomst wilden de deelnemers graag reflecteren op wat de onderzoekers tijdens de meeloopdagen waren tegengekomen. Door in dit leernetwerk verschillende praktijken (raadsleden, mensen met een beperking, zorgprofessionals, en ouders van mensen met een beperking) bij elkaar te brengen, is ruimte gecreëerd om de interne problemen van de democratische besluitvormingsprocedures te erkennen en er op een meer reflectieve en inclusieve manier van te leren zodat er een richting kan ontstaan om ermee om te gaan. In dit hoofdstuk gebruiken we de theoretische lens van democratie op wankel bodem (Loose 2019) zoals we die in hoofdstuk vier hebben beschreven om de inzichten te duiden.

7.1 Inzichten uit de eerste bijeenkomst

In de eerste bijeenkomst maakten we kennis met elkaar, verkenden we de centrale vragen van het onderzoek en de drie metaforen die uit de interviews naar voren waren gekomen. Daarna gingen de deelnemers in willekeurige groepjes van twee uiteen om te reflecteren op de vraag waar het volgens hen schuurt in de inspraakprocedures van mensen met een beperking binnen de lokale democratie. Uit de gezamenlijke reflectie op wat er uit de groepjes naar voren werd gebracht, kwamen drie hoofdpunten naar voren waar het schuurt.

Stemloze kennis: Op de eerste plaats concludeerden de deelnemers dat de niet-talige stem over belangrijke kennis beschikt omtrent wat werkt en wat niet werkt in het goed en rechtvaardig samenleven, maar die kennis wordt niet gehoord en gezien.

De verweesde verbinder: De deelnemers nemen ook waar dat de verschillende praktijken binnen de lokale democratie met elkaar erkennen dat de bestaande procedures een beperkt zicht geven op het geleefde leven. Als voorbeeld noemen ze dat de gemeente nieuwe functies in het leven roept die de verbinding tussen binnen en buiten het stadhuis moeten versterken (zoals wijkregisseurs, gebiedsmanagers etc) tegelijkertijd concluderen de deelnemers dat deze functionarissen zich op hun beurt vaak niet gehoord voelen in het gemeentehuis zelf.

De beperkende bubbel: Het stadskantoor wordt door de deelnemers als een beperkende bubbel ervaren, sterk gericht op processen en bepaalde type kennis. Andere vormen van kennis zoals ervaringskennis, veldkennis, uitvoeringskennis, zijn in het stadhuis onderbelicht. Het WRR rapport 'Deskundige overheid' (2025), kan hier het licht extra op laten schijnen. Dit laat zien dat de belichaamde kennis van de niet-talige stem uit het eerder actieonderzoek (Mudde & Bos 2022) op het Landpark als voorbeeld kan worden gezien voor de eenzijdige type kennis die in de procedures van de lokale democratie dominant blijken te zijn.

•Door de lens van: democratie op wankel bodem

Vanuit de theoretische lens van democratie op wankel bodem kunnen we het volgende over de hierboven genoemde drie frictiepunten zeggen. De beperkende bubbel en de stemloze stem laten zien dat de politiek (de representatieve democratie) de focus op wat Donald Loose het politieke noemt - de ruimte voor het bepalen hoe we samenleven - is kwijtgeraakt. De democratie verwordt dan tot een technocratie van welbespraakten, die niet gevoelig is voor relationele kennis (Mudde & Bos 2022) en daardoor belangrijke ervaringskennis van de niet-talige stem uitsluit. De frictie van de verweesde verbinder is een direct symptoom van de kloof tussen wat Loose noemt de politiek en het politieke. De verbinder probeert de realiteit van buiten naar binnen te brengen, maar de lokale democratie is hiervoor niet ontvankelijk omdat het gericht is op eigen procedures die deze verstoring niet kunnen ontvangen. De lokale democratische processen die gericht zijn op efficiëntie en management verliezen de verbinding met de burger waardoor de weg wordt vrijgemaakt voor vervreemding en wantrouwen.

7.2 Inzichten uit de tweede bijeenkomst

Tijdens de eerste bijeenkomst kwam een recent voorbeeld naar voren van een inspraakmoment dat mensen met een beperking in de gemeenteraad. Aanvankelijk was er onder de deelnemers een groot gevoel van ongemak over dit moment. Daarom werd samen besloten dit inspraakmoment in de tweede bijeenkomst met elkaar te bespreken. Hiervoor werd een begeleider van het woonzorgcomplex waar het over ging benaderd om te komen vertellen hoe het proces was verlopen. Het bleek helaas niet mogelijk om ook bewoners die het moment zelf hadden ingesproken aanwezig te laten zijn. Na het interview met de betreffende begeleider waarin hij het hele proces schetste, staan

deelnemers in kleine groepjes stil bij het eerder gevoelde ongemak. Waar dat in eerste instantie vooral werd ervaren in het moment zelf en betrekking had op de interactie, bleek na afloop van de tweede bijeenkomst dat meer inhoudelijke betekenis te krijgen aan de hand van de volgende drie conclusies:

Het kan wel: Het voorbeeld laat volgens deelnemers zien dat ook (bepaalde) mensen met een beperking - met hele goede ondersteuning en begeleiding - met hun stem kunnen doordringen tot inspraakprocedures van de gemeenteraad. Op het moment zelf werd dat door de betreffende groep en begeleiders ook als een enorme overwinning ervaren. Er wordt ook door alle betrokken praktijken enorm veel inspanning geleverd om deze stem goed te horen.

Een frustrerend succes: Tegelijkertijd wordt geconcludeerd dat de groep (en hun begeleiders) achteraf zeer teleurgesteld waren in de oplossing voor de kwesties die ze aan de orde stelden. Hoewel er door de gemeente duidelijk actie was ondernomen (langere wachttijd bij het verkeerslicht) voelde de groep zich uiteindelijk (misschien wel juist daardoor) niet gehoord.

Niets terugzeggen als er wordt teruggesproken: De deelnemers concluderen dat de uitvoering van dit inspraakproces perfect is verlopen, maar dat het resultaat teleurstellend was. Zij maken in eerste instantie de analyse dat de inspraakprocedure gericht is op het ophalen van de stem en de feedback vanuit het systeem terug niet goed is georganiseerd. Om in de termen van de metafoor van de waterzuivering te blijven, er wordt wel opgepompt en gezuiverd om de niet-talige stem in het systeem te krijgen, maar dat systeem praat vervolgens niet (of maar beperkt) terug. Tegelijkertijd wordt door met name de raadsleden opgemerkt dat de manier waarop het in dit voorbeeld van een inspraakmoment met mensen met een beperking niet anders is gegaan dan bij inspraakmomenten van andere groepen burgers. Tijdens de meeloopdag met de wethouder zagen we hier in paragraaf 6.3 ook een voorbeeld van, namelijk de burgers die zich zorgen maakten over de impact op het samenleven in hun wijk door de komst van tientallen nieuwe wooneenheden.

• Door de lens van: democratie op wankel bodem

Het frustrerende succes is vanuit het perspectief van Loose een klassiek voorbeeld van de-politisering. Het probleem van de bewoners (aandacht voor veiligheid in de buurt) is een politiek vraagstuk over de vraag hoe samen te leven, maar verwordt hier tot een technisch probleem over de wachttijd van een verkeerslicht. De stem van de burger is verworden tot een managementprobleem. De waarneming dat de lokale politieke besluitvormingsprocedures niet terugpraten richting de burgers is een gebrek aan politieke responsiviteit (Tronto 2016). De stem van de burger wordt wel gehoord, maar op een hele specifieke manier en er komt geen politiek antwoord op. De burger wordt gezien als een bron van informatie voor een technisch proces, maar niet als een volwaardig partner in het mee vormgeven van het samenleven. De teleurstelling van de groep mensen met een beperking over hun eigen inspraakproces toont vanuit de lens van Donald Loose bezien aan dat hun stem in de huidige politieke besluitvormingsprocedures niet de nodige ruimte krijgt om de democratie aan haar eigen kwetsbaarheid en afhankelijkheid te herinneren. Het feit dat dit falen van responsiviteit ook geldt voor andere groepen burgers (en dus niet alleen voor de afwijkende minderheid) onderstreept Loose's centrale stelling: de technocratische neoliberale logica ondermijnt het fundament van de democratie in het algemeen. De uitsluiting van de meest kwetsbaren is slechts de scherpste uiting van een breder maatschappelijk probleem, namelijk dat management de politiek vervangt.

7.3 Inzichten uit de derde bijeenkomst

In de derde bijeenkomst presenteert de eerste auteur de observaties uit de meeloopdagen. Per meeloopdag wordt een zogenaamde sleutelscène voorgelezen uit de observatieverslagen. Deze sleutelscènes zijn door de eerste auteur gekozen omdat ze enerzijds kenmerkend zijn voor de betreffende praktijk van raadslid, ambtenaar en bestuurder, en daarnaast iets laten zien van de manier waarop de betreffende praktijk worstelt met het levendig houden van de lokale

Stoplicht 1 seconde langer op rood: 'Dit is toch gewoon Jiskefet'

Wat waren ze trots, de bewoners van de woongroep van Amarant aan de Veldhovenring in Tilburg. Hun petitie om iets te doen aan de onveilige verkeerssituatie voor hun deur had succes. Het college beloofde snel maatregelen, maar drie maanden later is er nog niets gebeurd. Nou, bijna niets.

**Erik van Hest
Tilburg**

Want inmiddels zou het verkeerslicht bij de oversteekplaats op de Veldhovenring iets langer op rood staan. De bewoners van Amarant, de zorgverlener voor mensen met een beperking, hebben nu om precies te zijn één seconde langer de tijd om de drukke weg over te steken. „Dat is toch gewoon Jiskefet“, doelt SP-fractievoorzitter Hans Kokke op het satirische tv-programma uit het verleden.

Kokke vroeg het gemeentebestuur onlangs om opheldering. Ook de LST stelde vragen over het uitblijven van de beloofde verkeersmaatregelen.

De bewoners van Amarant zijn teleurgesteld en voelen zich niet serieus genomen, zegt woonbege-

leider Wilton Sluimers. „Het doet mij denken aan het oude spreekwoord 'Veel beloven en weinig geven, doet de gek in vreugde leven'. Nou, onze bewoners hebben misschien wel een beperking, maar ze zijn zeker niet gek.“

De bewoners haalden in totaal vijfhonderd handtekeningen op met hun petitie en vonden het

“Alsof een seconde langer rood licht iets verandert voor mensen met rollator”

– Wilton Sluimers, Amarant

volgens Sluimers geweldig om hun verhaal aan de gemeenteraad te vertellen. „Maar nu hebben ze zo iets van 'Laat maar zitten'. Alsof een seconde langer rood licht iets verandert voor mensen met een rollator.“

Volgens wethouder Rik Grashoff vonden verkeersexperts die tweede een logische aanpassing, maar hij zegt dat er nog eens naar gekeken wordt.

▲ Tineke Bossen (links) en Stephanie Spijkers voerden met hun medebewoners een actie op de Veldhovenring. FOTO JAN STADS / PIXAPROFS

democratie. Nadat betreffende sleutelscènes zijn voorgelezen bespreken de deelnemers aan het leernetwerk ze eerst in tweetallen en daarna plenair waaruit met elkaar de volgende voorlopige conclusies worden getrokken:

Onmogelijke ontvankelijkheid: In de eerste sleutelscène wordt ingezoomd op een debat tussen een raadslid en een wethouder. Daarin komt het al dan niet goed horen van de stem van de burger expliciet aan de orde. In combinatie met de eerder opgehaalde inzichten uit de bijeenkomsten, concluderen de deelnemers dat de stem van de burger in het proces van inspraak wordt omgekat naar een technisch oplosbaar probleem, maar dat daarmee de stem niet (geheel) is gehoord. In de metafoor van de waterzuivering gebeurt dat omkatten door verschillende filters. Als daar binnen het ensemble van de lokale democratie-praktijken zelf kritiek op wordt gegeven, blijkt dat tegen een soort 'tefal-laag' van het zandvormpje aan te lopen. Anders gezegd: het ensemble van deze praktijken lijkt niet ontvankelijk voor immanente kritiek.

Onmogelijke opgaven: In de tweede sleutelscène volgen de deelnemers aan de leernetwerkbijeenkomst een ambtenaar tijdens een werkoverleg met collega's. Hier krijgen we een inkijkje in de machinekamer van het zandvormpje. De deelnemers concluderen dat zeer complexe opgave worden vereenvoudigd tot kleine oplosbare gefragmenteerde deelproblemen. De ontvankelijkheid voor de impact van de complexiteit op het alledaags geleefde leven in de machinekamer van het zandvormpje, dreigt daarmee verloren te gaan. Maar ook de ontvankelijkheid voor de verschillende soorten kennis uit het geleefde leven zoals in de eerste bijeenkomst naar voren kwam. De persoon van de individuele ambtenaar blijkt ook hier van binnenuit kritiek te leveren (en beperkt impact te maken). Anderen zien die mogelijkheid niet en doen wat gedaan moet worden, maar laten wel zien dat ze worstelen met de behoefte om echt van betekenis te willen zijn.

Onmogelijke ontmoetingen: In de derde sleutelscène volgen de deelnemers aan het leernetwerk een wethouder tijdens een werkbezoek. Hier wordt zichtbaar dat ook in de praktijk van bestuurders wordt gezocht naar andere manieren om inspraak van de burger vorm te geven. Er wordt tijdens het werkbezoek door de wethouder een methode gepresenteerd waarbij in de wijk op zoek wordt gegaan naar krachtbronnen. Toch zien we dat de technisch rationele procedures en werkwijzen letterlijk het zicht ontnemen op wat er aan kracht en krachten in de wijk aanwezig is. Het ensemble van de lokale politieke democratie loopt daar letterlijk, als een optocht van ambtenaren, raadsleden en bestuurders, aan voorbij. Het ongemak wordt wel gevoeld op intermenselijk vlak, maar de vertaling naar de eigen praktijken van blauwe procedures wordt niet gemaakt.

• Door de lens van: democratie op wankel bodem

De nadruk van de wethouder op het beschrijven en inbouwen van de stem in de blauwe, lokale democratische besluitvormingsprocessen, is een voorbeeld van de de-politisering die Loose bekritiseert. Een fundamenteel politiek-moreel vraagstuk – hoe zorgen we ervoor dat de stem van een kwetsbare minderheid gehoord wordt? – wordt gereduceerd tot een technisch en procedureel probleem dat – door het ensemble van praktijken binnen de lokale democratie –, gemanaged en opgelost moet worden. De wethouder focust op het management van het proces, waarbij het politieke conflict over ongelijkheid en uitsluiting wordt omgezet in een kwestie van 'systeemkwaliteit'. Dit staat haaks op Loose's visie, waarin democratie een morele houding is die voortdurend omgaat met onzekerheid en spanning. Loose waarschuwt voor een technocratie van welbespraakten die enkel luistert naar rationele argumenten en expertise. De afhankelijkheid van vertalers en verbinders (zoals zorgprofessionals) om de niet-talige stem over te brengen, bevestigt dat het systeem de oorspronkelijke kennis van de minderheid nog steeds niet direct ontvangt. De vertalers worden de nieuwe welbespraakten die de niet-talige stem vertegenwoordigen. Het risico op paternalisme wordt door Loose gezien als een logisch gevolg van een systeem dat de politieke invloed van de burger (de stem van de afwijkende minderheid) laat afhangen van expertise in plaats van van fundamentele gelijkheid. De stem krijgt alleen een plek als deze voldoet aan de eisen van het systeem. Dit ontnemt de lokale democratie het vermogen om door de stem van de minderheid aan haar eigen kwetsbaarheid en tekortkomingen herinnerd te worden, wat volgens Loose essentieel is voor een vitale democratie. De focus ligt op de perfectie van de procedures zelf, in plaats van op de maatschappelijke realiteit die de procedures moeten dienen.

7.4 Verdere verdieping van de drie metaforen

Ook dit hoofdstuk sluiten we, net zoals in het vorige hoofdstuk, af met een samenvatting van het bovenstaande dat we toepassen op de drie metaforen van het zandvormpje, de tussenruimte en de waterzuiveringsinstallatie.

Het zandvormpje

De metafoor van het zandvormpje staat enerzijds voor politieke stemmen die uit het zicht raken (hoofdstuk 5), anderzijds blijken ook kritische stemmen van binnenuit hierdoor weinig ruimte te krijgen (hoofdstuk 6). De leernetwerkbijeenkomsten (hoofdstuk 7) laten zien dat hierdoor kennis verloren gaat. Andere, niet-procedurele kennis, zoals ervaringskennis van mensen met een beperking of uitvoeringskennis van zorgprofessionals in de wijken, wordt uitgesloten. Kennis over wat werkt en wat niet in het concrete alledaagse samenleven. Dat geldt ook voor de belichaamde kennis die - zoals in het voorafgaande onderzoek (Mudden & Bos 2022) werd geconcludeerd - de politieke stemmen van mensen met een verstandelijke beperking kenmerkt.

Dit leidt vanuit de lens van Loose tot de waarneming dat de politiek niet ontvankelijk is voor het politieke. De-politisering ligt hier op de loer. De politiek dreigt te worden tot management en technocratie waardoor de verbinding met de burger verloren gaat. De nadruk op het zandvormpje als metafoor voor de strakke procedure illustreert dat de politiek de focus op het politieke kwijt dreigt te raken. Loose ziet hier het risico ontstaan de lege plaats van de macht die de democratie kenmerkt (alle stemmen tellen) wordt ingenomen door wat hij noemt de technocratie van de welbespraakten.

De waterzuiveringsinstallatie

De metafoor van de waterzuivering staat op de eerste plaats voor het verwateren van de stem van de burger bij inspraakprocessen (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 6 zagen we de werking van de filters. Ze bleken de politieke dimensie - de vraag naar het samenleven - uit de vraag van burgers te filteren. In de leernetwerkbijeenkomsten wordt duidelijk dat dit verwateren van de politieke stem van de burger leidt tot vervreemding. De stem van de burger wordt door de inspraakprocedure gezien als informatie die kan helpen bij het managen van het probleem. Mogelijk verklaart dat ook dat er vanuit het systeem geen sprake is van terugkoppeling - responsiviteit - naar de burgers toe. De (niet-talige) burger wordt daardoor niet gezien als een zorgdrager voor (en mede-vormgever van) het democratisch samenleven. Er wordt voorbijgegaan aan wat Loose noemt de wankel bodem van de democratie, namelijk de altijd aanwezige spanning tussen individuele vrijheid en sociale gelijkheid. Het politieke conflict van ongelijkheid en uitsluiting verwordt tot een systeemkwaliteit. De bestaande lokale democratische procedures filteren de verstoring eruit.

Tussenruimte

De metafoor van de tussenruimte staat enerzijds voor de concrete poging van ambtenaren, bestuurders en raadsleden om te zoeken naar ruimte waar ze op een alternatieve manier in contact kunnen komen met de politieke stemmen van (niet-talige) burgers (hoofdstuk 5). Anderzijds staat het voor de ruimte die binnen het ensemble van lokale democratische praktijken soms ontstaat en waarin samen wordt geleerd en wordt gezocht naar manieren om met maatschappelijke opgaven om te gaan (hoofdstuk 6). In de leernetwerkbijeenkomsten (hoofdstuk 7) wordt duidelijk dat de tussenruimte de mogelijkheid in zich draagt om de vitaliteit van de lokale democratie van binnenuit te versterken. In termen van Loose gaat het dan om ruimte blijven geven aan de stem van de afwijkende minderheid. Het zijn deze tussenruimten waarin de lokale democratie: a.) zichzelf herinnert aan haar eigen belofte dat elke stem telt, b.) ruimte maakt voor (zelf) reflectie en c.) zoekt naar andere dan technisch-rationele manieren om met maatschappelijke problemen om te gaan. Die mogelijkheden voor tussenruimten ontstaan in de dynamiek tussen raadsleden, ambtenaren en bestuurders.

08.

Conclusies en aanbevelingen

Zoals beschreven in paragraaf 3.2 stond in dit onderzoek de volgende vraag centraal:

Hoe kan de aandacht voor de niet-talige stem in een levendige democratie worden versterkt?

Met behulp van deze vraag onderzochten we als leernetwerk:

1. Wat maakt het lastig in de huidige bestuurs- en beleidspraktijken om de niet-talige stem te horen?
2. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de niet-talige stem van mensen met een beperking beter meegenomen wordt in huidige beleidspraktijken?

Hieronder formuleren we de belangrijkste inzichten.

8.1. Conclusies

1. De ontvankelijkheid voor de niet-talige stem wordt belemmerd door beperkte democratische solidariteit binnen bestaande besluitvormingsprocedures.

Het zandvormpje staat in dit onderzoek voor de voorgeschreven manier waarop inspraakprocedures binnen de lokale democratie in de gemeente Tilburg zijn vormgegeven. We ontdekten dat stemmen die niet in deze voorgeschreven vorm passen, zoals veelal de niet-talige stemmen van mensen met een beperking, hierdoor geen aandacht krijgen (attentiveness).

Zorg versus samenleven

Daarbij zagen we dat de aandacht voor de politieke stem van mensen met een verstandelijke beperking vaak afhankelijk is van een persoonlijke band met raadsleden, ambtenaren en bestuurders. De wereld van mensen met een verstandelijke beperking wordt door hen als een gesloten wereld ervaren, waar raadsleden, ambtenaren en bestuurders naar eigen zeggen weinig kennis van hebben en moeilijk toegang toe krijgen. Wettelijke inspraakprocedures binnen de zorg (zoals de Wet medezeggenschap cliënten zorginstellingen) versterken dit gevoel van een gesloten wereld, omdat we hebben gezien dat deze inspraakprocedures niet als vanzelf aansluiten op lokale democratische besluitvormingsprocedures van gemeenten. Inspraakprocedures binnen de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking richten zich op de kwaliteit van zorg en niet op de vraag naar democratisch samenleven.

Zorgvrager versus zorgdrager

Bestaande wettelijke inspraakprocedures binnen de zorg blijken mensen met een verstandelijke beperking te reduceren tot zorgvragers, waarmee ze niet gezien worden als zorgdragers van een lokale democratie (caring with). Dit ondermijnt de levendigheid van de lokale democratie, omdat ze haar eigen belofte - dat elke stem telt - niet waarmaakt (democratische solidariteit). We ontdekten daarnaast dat het in bestaande inspraakprocessen ontbreekt aan terugkoppeling over wat er met de inbreng is gedaan (responsiviteit). Dit ondermijnt de relatie tussen burger en politiek, waardoor inspraak als betekenisloos wordt ervaren. We zagen ook dat inspraakprocessen in het algemeen de burger eerder als een informatiebron zien, dan als mede zorgdrager van de lokale democratie.

2. De ontvankelijkheid voor de stem van mensen met een verstandelijke beperking wordt belemmerd door de-politisering van maatschappelijke vraagstukken.

De waterzuiveringsinstallatie staat in dit onderzoek voor wat we in de inspraakprocedures zelf zagen gebeuren. We ontdekten dat bestaand participatie-instrumentarium functioneert als filters die de politieke stemmen van burgers drinkbaar moeten maken voor de staande beleids- en bestuurspraktijken. Deze praktijken bleken zich te kenmerken door een technisch rationele manier van denken. Maatschappelijke vraagstukken worden in deze manier van denken gezien als oplosbare, technische puzzels. Daar gaat iets verloren dat niet-talige stemmen, juist omdat ze nauwelijks toegang hebben tot dit participatie-instrumentarium, in herinnering roepen, namelijk de belofte die de lokale democratie zichzelf stelt, dat elke stem telt.

Techniek versus politiek

In de loop van ons gezamenlijke leerproces kregen we steeds scherper in beeld wat er precies in de filters van de waterzuivering verloren ging. We zagen dat politieke kwesties over het samenleven die burgers - met of zonder verstandelijke beperking - via inspraakprocedures naar voren brachten in de procedures zelf werden gefilterd tot

technisch oplosbare problemen. Hierdoor veranderde - om in de beeldspraak te blijven - de samenstelling van het water. De oorspronkelijke vraag naar goed samenleven werd net zo lang gefilterd tot het als een technisch oplosbaar probleem drinkbaar was voor de huidige beleids- en bestuurspraktijken. Paradoxaal genoeg blijkt dus juist het politieke uit de inspraak te worden gefilterd. Politieke conflicten worden in deze manier van denken niet gezien als meningsverschillen over het (samen-) leven, maar als technische problemen die door experts moeten worden opgelost (de-politisering).

De politiek versus het politieke

Hier zagen we vervreemding ontstaan. Burgers - soms met een verstandelijke beperking - waren volledig betrokken bij de handelingen van de inspraakprocedure binnen de representatieve lokale democratie (de politiek), maar konden zich uiteindelijk er niet in herkennen omdat de eigenlijke vraag vanuit de geleefde ervaring van het samenleven (het politieke) niet werd gehoord. Ook hier zagen we dat de lokale democratie ondanks haar intentie faalt in haar ambitie om elke stem te horen en haar levendigheid, dreigt te verliezen.

3. Mogelijkheden voor ontvankelijkheid voor de niet-talige stem, blijken aanwezig in momenten van immanente kritiek binnen het ensemble van lokale democratische praktijken.

De derde - in dit onderzoek verdiepte - metafoor van de tussenruimte geeft inzicht in de tweede deelvraag van ons onderzoek: Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de niet-talige stem van mensen met een beperking beter meegenomen wordt in huidige beleidspraktijken? De tussenruimte staat als metafoor voor de momenten dat we zagen dat binnen de dynamiek van lokale democratische praktijken (raadsleden, ambtenaren en bestuurders) zich mogelijkheden aandienden om de levendigheid van de lokale democratie te vergroten. Het waren de momenten waarop de lokale democratische besluitvorming van binnenuit onder kritiek werd gesteld, het aan haar eigen beloften - dat elke stem telt - werd herinnerd.

Kritiek van binnen versus kritiek van buiten

Om die mogelijkheden te zien gingen we op zoek naar momenten dat er binnen de praktijken van de lokale democratie zelf door raadsleden, ambtenaren en wethouders kritiek werd gegeven op de eigen democratische werkwijze. In dit onderzoek wilden we wegblijven van een van buitenaf opgelegde norm dat mensen met een beperking ook mee moeten doen, maar zochten we naar kritiek van binnenuit (immanente kritiek) die de lokale democratische processen zelf herinnert aan haar eigen belofte dat elke stem telt. Daar zagen we soms de vitaliteit en de levendigheid van de democratie voor onze ogen gebeuren.

Stagneren versus transformeren

We zagen drie manieren waarop er met de tussenruimte (immanente kritiek) werd omgegaan.

a.) Soms werd de kritiek van binnenuit genegeerd. Betreffende personen werden dan terug in het zandvormpje geduwd. We hebben gezien dat daarmee lokale democratische processen in feite stagneren. We zagen dat dit soort stagnaties door ambtenaren, raadsleden en bestuurders vaak wordt uitgehouden, met alle verwarring en onzekerheid, gedoe en ongemak die daaraan verbonden is. Toch blijken ook deze momenten van uithouden onderdeel van de democratische processen.

b.) Een tweede manier waarop met de tussenruimte wordt omgegaan is dat in de dynamiek tussen ambtenaren, raadsleden en bestuurders met elkaar ruimte wordt gemaakt om samen dingen uit te zoeken en alle vaak tegenstrijdige stemmen met elkaar in kaart te brengen.

c.) Tot slot zagen we de momenten van tussenruimte, waarin in de dynamiek van de lokale democratische praktijken met elkaar een weg wordt uitgevonden. Er was dan sprake van een oplossingsdynamiek, niet in de betekenis dat spanningen en problemen weg werden gepoetst (gefixt), maar dat er met elkaar een weg in werd gevonden om weer even rondom een politieke kwestie verder te kunnen. De spanningen in het omgaan met verschil worden dan in beheer genomen.

Het antwoord op de vraag hoe de niet-talige stem beter kan worden meegenomen in lokale democratische besluitvormingsprocedures, blijkt niet zozeer een technische aanpassing van de procedures te vragen. Veeleer is er

nood aan een gerichtheid van alle betrokkenen op het in beheer nemen van spanningen en het omgaan met verschil, die de vraag naar goed samenleven nu eenmaal met zich meebrengt. Door het impliciet uitsluiten van mensen met een verstandelijke beperking zagen we dat de lokale democratie haar eigen leerpotentieel beperkt. Ze is hierdoor minder in staat haar eigen tekortkomingen te zien en blokkeert haar eigen ontwikkeling en daarmee haar levendigheid (vitaliteit) omdat ze ook hier weer niet consistent is met haar eigen ideaal dat elke stem telt.

8.2. Aanbevelingen

Als concrete aanbeveling vanuit dit onderzoek geven we daarom aan ambtenaren, raadsleden en bestuurders in hun onderlinge oplossingsdynamiek mee:

1. Zoek de (niet-talige) stem van de burger niet op om ze voor je ideeën te winnen maar om je voor hun wereld open te stellen. Daarmee toon je als raadslid, ambtenaar of bestuurder democratische solidariteit met de niet-talige stem.

Doorbreek de kloof tussen zorg en samenleven. Beschouw mensen met een verstandelijke beperking niet enkel als zorgvrager, maar als mede-zorgdrager van de lokale democratie. Zoek als raadslid, ambtenaar en wethouder actief verbinding met hun geleefde leven en erken dat wettelijke inspraakprocedures binnen zorgorganisaties niet automatisch aansluiten bij lokale democratische besluitvorming. Zorg voor laagdrempelige en regelmatige informele ontmoetingen met mensen met een verstandelijke beperking in hun eigen leefomgeving. Dit doorbreekt het beschreven gevoel van een gesloten wereld en maakt de wereld van deze burgers zichtbaar.

2. Zie de beperking niet alleen als de beperking van de niet-talige burger maar ook als de beperking van bestaande democratische procedures. Durf als raadslid, ambtenaar of bestuurder de lokale democratie vanuit de eigen praktijk onder kritiek te stellen op het moment dat de-politisering dreigt.

Het gaat bij het betrekken van mensen met een verstandelijke beperking in een levendige democratie niet om wat zij missen aan verbale en cognitieve competenties, maar om de tekortkomingen van lokale democratische procedures die impliciet zijn ontworpen voor de welbespraakten. Durf als ambtenaar, raadslid en bestuurder de eigen democratische praktijken onder kritiek te stellen en te herinneren aan haar eigen belofte dat elke stem telt.

3. Kijk naar wat er is niet alleen naar wat er mis gaat binnen de lokale democratie, maar ook naar hoe verschillende actoren daarbinnen met elkaar situaties uithouden, uitzoeken en richtingen uitvinden in het (weer even) goed en rechtvaardig samen kunnen leven. Heb oog voor deze mogelijkheden van een vitale lokale democratie.

Wees alert op het technisch-rationele denken in beleids- en bestuurspraktijken, waarbij maatschappelijke vraagstukken over goed samenleven (het politieke) worden gedepolitiseerd en uitgefilterd tot louter technisch oplosbare problemen. Erken dat aandacht voor de niet-talige stem, juist door de geleefde ervaring, de lokale democratie herinnert aan haar eigen belofte dat elke stem telt. Juist door de spanning die dat met zich meebrengt in beheer te nemen (en het soms even niet te weten), wordt het leerpotentieel en daarmee de vitaliteit van de lokale democratie vergroot.

Epiloog

Het voorwoord van deze eindrapportage eindigt met de zin dat er zich in de alledaagse routines en praktijken van de lokale democratie mogelijkheden aandienen die de ontvankelijkheid voor de niet-talige stem vergroten. Hiermee verwijst het begin van deze rapportage alvast vooruit naar wat ik als eerste auteur in het stadhuis voor mijn neus zag gebeuren, namelijk de momenten waarop - in de onderlinge dynamiek tussen burgers, raadsleden, ambtenaren en wethouders - de eigen belofte van de lokale democratie dat elke stem telt, in herinnering werd geroepen én dat bijbehorende spanningen die dat soms met zich meebracht met elkaar in beheer werden genomen. Er waren daarnaast ook veel momenten waarin de mogelijkheden die zich hiervoor aandienden, als sneeuw voor de zon verdwenen.

De manieren waarop onze democratische besluitvormingsprocessen zijn ingericht blijken - zoals we in deze rapportage kunnen lezen - sporen in zich te dragen van een tijdgeest die wordt gekenmerkt door een sterke neiging om verschil en daarmee ongemak weg te poetsen (Loose 2019). Wat ik in het stadhuis observeerde toonde echter ook aan dat de lokale democratie een oplossingsdynamiek in zich draagt waardoor ze in staat is zichzelf telkens opnieuw uit te vinden. Hierbij was het wel cruciaal om voor het voetlicht te blijven brengen dat we als burgers allemaal (dus ook de niet-talige stemmen) politieke actoren zijn, ook als we niet in de politiek zitten.

Door een bijzondere samenloop van omstandigheden heb ik in dit onderzoek als onderzoeker en eerste auteur mogen optreden. Dat maakte dat het gezamenlijke leerproces mijzelf ook spiegelde in de manier waarop ik de politieke dimensie van mijn vak als geestelijk verzorger binnen Prisma - en in het bijzonder op Landpark Assisië - vormgeef. Ik heb gaandeweg het proces mogen ontdekken dat die politieke dimensie niet enkel gaat om het opkomen voor de stem van mensen met een verstandelijke beperking en het onder kritiek stellen van besluitvormingsprocedures. Het afgelopen jaar leerde me ook om te kijken naar mijzelf als politieke actor, en de daarbij (ook) voor mij relevante kwesties nader te verkennen. Wat zijn binnen mijn vakgebied, op de plekken waar ik mag werken, de mogelijkheden om spanningen in het realiseren van goed en rechtvaardig samenleven in beheer te nemen? Wanneer maak ik zelf in mijn dagelijks werk ruimte voor 'stille stemmen'? Waar maak ik reflectie binnen de organisatie mee mogelijk, maar ben ik ook bereid kritisch naar mijn eigen oordelen en rol te kijken? En: hoe kan ik het samen-leren-leven, inclusief het bijkomende ongemak, mee mogelijk blijven maken?

Uiteindelijk blijkt in deze eindrapportage dat de niet-talige stemmen van mensen met een beperking vooral de beperkingen van de lokale democratische besluitvormingsprocessen blootleggen. In een levendige democratie zullen er altijd stemmen zijn die niet gehoord worden; democratie is in dat opzicht nooit af, maar permanent 'work in progress'. De drive die ik bij alle betrokkenen bij het leernetwerk aantrof om - met vallen en opstaan - te blijven zoeken naar manieren om 'stille stemmen' ruimte te bieden om in hun eigenheid te mogen verschijnen, trof me en toonde wat mij betreft de levendigheid en vitaliteit van de Tilburgse lokale democratie. Hopelijk dragen de reflecties in deze rapportage op een bescheiden wijze bij aan het voeden van die vitaliteit.

Michael Kolen

Bronvermelding

Boogaard, G. & Steen M. van der (2020).

Lokale democratie onder druk: verkenning naar de grote uitdagingen waar gemeenten post-Corona voor staan. In: Fraanje R. & Jong P. de (red.), Het openbaar bestuur voorbij Corona. Reflecties op de impact van de Coronacrisis op het openbaar bestuur, de democratie en de rechtsstaat. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur. 52-56. Online beschikbaar via: <http://hdl.handle.net/1887/3279421>

Bos, G.F. (2016).

Antwoorden op andersheid. Over ontmoetingen tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking in omgekeerde-integratiesettingen. Dissertatie. Vrije Universiteit Amsterdam. Online beschikbaar via <http://dare.ubvu.vu.nl/handle/1871/53873>

Bos, G.F. & Woelders S. (2020).

Collaboratief onderzoek in het spanningsveld tussen verbaliteit, cognitie en lijfelijkheid: grensverkenningen van academische kennisproductie in: Waardenwerk Digitaal.

Bos, G.F. e.a (2025).

Getting To(wards) Know(ing) Together: An Innovative Collaborative Approach in Residential Care for People with (Severe) Intellectual Disabilities and Behaviour That Challenges : Online beschikbaar via: https://docs.google.com/document/d/1hje27sf_p7YkCN09qFjjno57JBxWByg/edit?usp=drivesdk&ouid=108078171567331291671&rtpof=true&sd=true&disco=AAABx_BdGjE

BZK (2019).

In de beperking toont zich de meester, Bevindingen van een inventariserend onderzoek naar politici met een structurele functionele beperking. Online beschikbaar via: <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-57e1e160-833f-45eb-8957-eacb40ed7613/pdf>

Gilligan, C. (1982).

In a different voice. Psychological Theory and Woman's Development. Cambridge. MA: Harvard University Press

Heeringa, A., Schinkelshoek, J. Voermans, G. (2022).

Om de lokale democratie, Gemeentebesturen onder druk. Deel 20 van de Montesquieu Reeks. Den Haag: Boom

Hauwert, S. (2018).

Ruimte voor eigen regie. Bij mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Proefschrift Esdégé-Reigersdaal/Hogeschool van Amsterdam/Vrije Universiteit Amsterdam.

Jaeggi, R. (2014).

Kritik von Lebensformen. Berlin: Suhrkamp.

Johnson, M. (2015).

Embodied understanding. Frontiers in Psychology, 6, 875. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00875>

Kolen, M., & Vosman, F. (2016).

De zorgprofessionals als drager van publieke moraal. Een zorgethisch perspectief op zorgprofessionals als getuige deskundige in de alledaagse omgang met lvb-jongeren. Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met een verstandelijke beperking, 42(2), 93-107. Online beschikbaar: <https://doi.org/10.18352/jsi.543>

Loose, D. (2021).

Democratie op wankel bodem. Over de politiek en het politieke. Den Haag: Boom.

Mudde, L. & Bos, G. (2022).

Actie-onderzoek sociale innovatie op Landpark Assisië. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek. Online beschikbaar via: https://www.zorgethiek.nu/wp-content/uploads/2022/04/Rapportage_actieonderzoek_LandparkAssisie-.pdf

Mudde, L. e.a. (2024).

Leren over zorgzaam samenleven met de tiny huisjes op Landpark Assisië. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.

Noddings, N. (1984).

Caring: A Feminine Approach to ethics and moral education. Berkeley: University of California Press.

Nourozi, S. (e.a.) (2021).

Meer zeggenschap voor mensen met een licht verstandelijke beperking. Utrecht: Movisie. Online beschikbaar via: <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2022-01/meer%20zeggenschap%20voor%20mensen%20met%20lvb%20FB2.pdf>

Tronto, J. (1993).

Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care. New York: Routledge.

Tronto, J. (2013).

Caring Democracy, Markets, Equality, and Justice. New York, University Press

Tuyll Van, J. (2025).

Trough the eyes of family care givers. Eaning, challenges and opportunities for basis psychological needs of people with severe or profound intellectual and multiple disabilities. Online beschikbaar via: <https://my-thesis.info/PDF/Tuyll/tuyll.html>

Van Goidsenhoven, L. (2021).

Ongehoord. Over kleine interacties wanneer woorden niet vanzelfsprekend zijn. Antwerpen: Uitgeverij EPO

Wenger, E. (1998).

Communities of practice: Learning as a social system. Systems thinker, 9(5), 2-3. Online beschikbaar via: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511803932>

Bijlagen

Bijlage 1:

Vragenlijst interviews

1. Stel je zelf kort voor; achtergrond, opleiding, woonsituatie etc
2. Heb je een beeld bij de leefwereld van niet-talige bewoners en zo ja welk beeld? Of als je geen beeld hebt: wat komt er in je op (3 woorden noemen)
3. Heb je contact met de groep waarover we het hebben? Zo ja waar? (werk en privé)
4. Wat doe je in het dagelijks leven voor betaald werk?
5. Wat is jouw rol en functie?
6. Heb je het onderzoek gelezen? (Mudde & Bos, 2022)
7. Zo ja wat is je hiervan bijgebleven? Misschien kort verwoorden
8. Heb je te maken met inspraakprocessen / inwoners/ burgers die meedenken over jullie werk? Hoe geven jullie dat vorm? Hoe belangrijk is dat voor jullie? Hoe gaat dat; kun je dat beschrijven?
9. Van welke typen kennis maak je in je werk gebruik? (typen van kennis bv: wetenschappelijk, lichaamskennis, ervaringskennis, perspectieven van kennis, gevoeligheden kennen, "hoe maken mensen gebruik van ruimte"-kennis etc) andere vormen?
10. Kom je in jouw werk de niet-talige doelgroep tegen? En hoe gaat dat? Wie is hier verantwoordelijk voor? Voorbeelden noemen van situaties?
11. Kun je je voorstellen dat niet-talige bewoners mee doen? Hoe kun je ze zelf beter betrekken / bevragen? Zou je dat willen doen en hoe zou je dat organiseren? Wie zou je dan betrekken/ vragen?
12. Wat zou je graag willen leren op de leerbijeenkomsten? Waar ben je nieuwsgierig naar?
13. Wat versta jij onder 'levendige democratie'?

Bijlage 2:

Impressie eerste leernetwerkbijeenkomst: 'Waar het schuurt'.

https://drive.google.com/file/d/1Z1BJEjjqRe9E8V0xrjs_MrpCRkkSCsZm/view?usp=drive_link

Bijlage 3:

Impressie tweede leernetwerkbijeenkomst: 'Vermeend (?) ongemak'

https://drive.google.com/file/d/1ouCjDyMK1mZwUw0ajHpkCbi01pau_A71/view?usp=drive_link

Bijlage 4:

Impressie derde leernetwerkbijeenkomst: 'Ontmoetingen tussen werelden'

https://drive.google.com/file/d/1v-dxI503-9vr2mricxh9wxM0_gLwczdN/view?usp=drive_link

Colofon

Dit is een uitgave van Prisma in samenwerking met de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht

Prisma

Taxandriaweg 12, B2,
5142 PA Waalwijk
T: 088 770 22 00
E: info@prismanet.nl

Universiteit voor

Humanistiek
Kromme Nieuwegracht 29
3512 HD Utrecht
T 030 239 01 00
E info@uvh.nl

Tekst

Michael Kolen
Gustaaf Bos

Ontwerp

Rilana Schuurmans

Fotografie

Wies Arts
Michael Kolen
Gemeente Tilburg

Publicatiedatum

februari 2026

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door de gemeente Tilburg in het kader van het programma 'levendige democratie'.